

HET DELA LEVENSTESTAMENT

*De toevoeging van het levenstestament aan de DELA
NotarisService*

Auteur: Rosalie Dekker

Afstudeerorganisatie: Coöperatie DELA

Datum: 30 mei 2016

Plaats: Eindhoven

HET DELA LEVENSTESTAMENT

*De toevoeging van het levenstestament aan de DELA
NotarisService*

Auteur: Rosalie Dekker
Studentnummer Avans: 2064849

Opleiding: HBO-Rechten
Onderwijsinstelling: Juridische Hogeschool Avans-Fontys
Locatie: Tilburg
Afstudeerperiode: 8 februari 2016 – 30 mei 2016

Afstudeerorganisatie: Coöperatie DELA
Namen afstudeermentoren: mevr. A. Hendrix en dhr. mr. R. de Gier

Naam eerste afstudeerdocent: mevr. mr. E. Spijksma-Meulendijks
Naam tweede afstudeerdocent: mevr. mr. M. van Bree

Plaats: Eindhoven
Datum: 30 mei 2016

Voorwoord

Voor u ligt mijn onderzoeksrapport 'Het DELA Levenstestament' dat is opgesteld in opdracht van mijn afstudeerorganisatie 'Coöperatie DELA', afdeling VoorelkaarDesk. Dit rapport is het eindproduct van mijn vierjarige opleiding HBO-Rechten aan de Juridische Hogeschool Avans-Fontys in Tilburg.

De DELA NotarisService is een onderdeel van de VoorelkaarDesk. Via deze service kunnen leden van DELA verschillende aktes, zoals een testament, laten opmaken tegen een vast ledentarief. Steeds meer leden van DELA bellen met de vraag of het levenstestament ook via deze NotarisService kan worden opgemaakt. In een levenstestament kunnen zaken (bijvoorbeeld financiën) geregeld worden voor het geval iemand wilsonbekwaam wordt en daardoor zijn zaken zelf niet meer kan regelen. Omdat deze akte nog niet in de service is opgenomen, heeft de VoorelkaarDesk mij gevraagd of ik wilde onderzoeken in hoeverre het mogelijk is om het levenstestament toe te voegen aan de NotarisService, zodat het past binnen deze service en zodat het voldoet aan de richtlijnen die door externe notarissen worden gehanteerd. Ik heb voor deze scriptie dus onderzoek gedaan naar de juridische inhoud van het levenstestament en naar het levenstestament in de praktijk binnen externe notariskantoren om na te gaan welke richtlijnen door hen worden gehanteerd.

Graag wil ik dit voorwoord gebruiken om een aantal personen te bedanken. Allereerst wil ik mijn afstudeermentoren, Astrid Hendrix en Remy de Gier, bedanken voor het beschikbaar stellen van een afstudeerstageplaats. Ik waardeer het dat ik dit onderzoek heb mogen uitvoeren en dat ik op de hoogte wordt gehouden van de verdere ontwikkelingen over de toevoeging van het levenstestament aan de NotarisService. Ook heb ik bruikbare feedback van mijn afstudeermentoren ontvangen. Daarnaast wil ik mijn eerste docent, Elke Spijksma-Meulendijks, bedanken. Zij heeft namelijk meegedacht over de uitvoering van dit onderzoek en zij heeft mij tijdens de stage nuttig advies en feedback gegeven. Tevens wil ik mijn tweede docent, Minke van Bree, bedanken voor haar feedback. Verder wil ik de medewerkers van de VoorelkaarDesk bedanken voor de fijne samenwerking en voor het delen van hun expertise op het gebied van erfrecht. Tot slot wil ik alle externe notarissen bedanken voor het delen van hun gedachten over het levenstestament en de toepassing daarvan binnen hun eigen notariskantoor.

Rest mij nog één ding te zeggen: ik wens u veel leesplezier!

Rosalie Dekker

Eindhoven, 30 mei 2016

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Lijst van afkortingen	6
Samenvatting.....	7
Hoofdstuk 1 Inleiding	8
1.1 Beschrijving van de organisatie	8
1.1.1 Werkwijze van de DELA NotarisService	8
1.2 Probleembeschrijving	9
1.3 Doelstelling	9
1.4 Vraagstelling.....	9
1.5 Methode van onderzoek	10
1.5.1 Verantwoording van de methode	10
1.5.2 Verantwoording van de bronnen	10
1.6 Leeswijzer	11
Hoofdstuk 2 De ontwikkeling van het levenstestament.....	12
2.1 Definitiebepaling	12
2.1.1 Wat is een levenstestament?	12
2.1.2 Voor wie is het levenstestament?	12
2.1.3 Het levenstestament en het testament.....	13
2.1.4 Het levenstestament en de volmacht	13
2.2 Ontstaansgeschiedenis in Nederland.....	14
2.3 Opstellen van het levenstestament	14
2.3.1 Notariële akte	14
2.3.2 Onderhandse akte	14
2.3.3 Verschil tussen de notariële akte en de onderhandse akte	14
2.4 Elementen van het levenstestament	15
2.4.1 Mogelijke bepalingen in een levenstestament.....	15
2.4.2 Voorbeelden en aanbevelingen uit de praktijk.....	18
2.5 Het levenstestament in het nieuws	19
2.6 Onderzoek naar het levenstestament	19
2.6.1 Aanleiding onderzoek naar het levenstestament.....	19
2.6.2 Hoe is het nu geregeld na het onderzoek?	19
2.6.3 De knelpunten die bestaan na het onderzoek	20
2.7 Het levenstestament in de wet?	20
2.8 Het Centraal Levenstestamentenregister	21
2.8.1 Oprichting en inschrijving Centraal Levenstestamentenregister	21
2.8.2 Aantal registraties	21
2.8.3 Inzage in het CLTR.....	21
2.9 Het levenstestament tegenover curatele, bewind en mentorschap	22

2.9.1	De verschillen tussen het levenstestament en bewind en mentorschap.....	22
2.9.2	De voordelen van het levenstestament t.o.v. curatele, bewind en mentorschap.....	22
2.9.3	Invloed van het levenstestament op curatele, bewind en mentorschap.....	23
2.10	Ontwikkelingen in de jurisprudentie	24
2.10.1	Het levenstestament en curatele.....	24
2.10.2	Het levenstestament en bewind.....	24
2.10.3	Het levenstestament en mentorschap.....	25
2.11	Het nieuwe model levenstestament van de KNB	25
2.12	Acceptatie door derden.....	27
2.12.1	Acceptatie door banken	27
2.12.2	Acceptatie door huisartsen	27
2.12.3	Acceptatie door rechters.....	27
Hoofdstuk 3 De notaris en het levenstestament		28
3.1	Inleiding	28
3.2	De resultaten van de enquêtes en de interviews.....	28
3.2.1	Aantal opgestelde levenstestamenten in 2015 (alleen enquêtevraag)	28
3.2.2	Aanleiding voor het opstellen van een levenstestament.....	28
3.2.3	Belangrijkste bepalingen.....	29
3.2.4	Bepalingen om af te raden.....	29
3.2.5	Cliënt wil toch afgeraden bepalingen opnemen, wat nu? (alleen interviewvraag)	29
3.2.6	Gemiddelde tijdsbesteding.....	29
3.2.7	De tarieven	30
3.3	Tussenconclusie	30
Hoofdstuk 4 Het tussenadvies aan de VoorelkaarDesk.....		31
4.1	Advies over mogelijke bepalingen.....	31
4.1.1	Doel van het levenstestament.....	31
4.1.2	Algemene volmacht	32
4.1.3	Directe ingang volmacht	32
4.1.4	De persoon van de gevolmachtigde.....	32
4.1.5	Richtlijnen voor de uitvoering van de bevoegdheden	34
4.1.6	Medische volmacht.....	35
4.1.7	Ondernemersvolmacht	36
4.1.8	Euthanasieverklaring	36
4.1.9	Einde volmacht door bewind en mentorschap.....	37
4.1.10	Bijlagen levenstestament.....	38
4.2	Standaard tarief voor het levenstestament.....	38
Hoofdstuk 5 Het format en de voorbereidingsdocumenten.....		40
5.1	Het format.....	40

HET DELA LEVENSTESTAMENT

5.1.1	De naam: notariële volmacht of levenstestament?.....	40
5.1.2	Overzicht van het vermogen vragen?	41
5.1.3	Doel van het opstellen	41
5.1.4	Herroepen	41
5.1.5	Meerdere gevolmachtigden: afzonderlijk of gezamenlijk bevoegd?.....	42
5.1.6	Ingang volmacht: direct of na artsenverklaring?	42
5.1.7	Wat valt onder de algemene volmacht?	43
5.1.8	Rekening en verantwoording afleggen aan de volmachtgever	43
5.1.9	Eén gevolmachtigde voor financiële- en medische zaken?	43
5.2	Het voorbereidingsdocument in te vullen door het lid.....	43
5.2.1	Vragen naar wel of niet eerder getrouwd/geregistreerd partner geweest en ontbonden door?.....	44
5.2.2	Toeziethouder en mogelijke curator, bewindvoerder en/of mentor	44
	Hoofdstuk 6 Conclusies en aanbevelingen	45
6.1	Conclusies	45
6.2	Aanbevelingen	46
	Literatuurlijst	49
	Preadvies	49
	Artikelen uit vakbladen	49
	Parlementaire stukken.....	49
	Regelgeving	50
	Jurisprudentie.....	50
	Rapporten	50
	Overige bronnen	50

Lijst van afkortingen

art.	artikel
bewind	beschermingsbewind
BRP	Basisregistratie Personen
BW	Burgerlijk Wetboek
CLTR	Centraal Levenstestamentenregister
CTR	Centraal Testamentenregister
EPN	Vereniging van Estate Planners in het Notariaat
Euthanasiewet	Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding
KNB	Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie
NotarisService	DELA NotarisService
NVB	Nederlandse Vereniging van Banken
PGB	Persoonsgebonden Budget
Rv	Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering
Vorbereidingsdocument 1	Het voorbereidingsdocument dat voorafgaand aan het intakegesprek ingevuld moet worden door het lid
Vorbereidingsdocument 2	het voorbereidingsdocument met algemene informatie over wat geregeld kan worden in het basis levenstestament
VoorelkaarDesk	DELA VoorelkaarDesk
WGBO	Wet op de geneeskundige behandelingsovereenkomst

Samenvatting

Sinds 1942 bestaat DELA als coöperatie. De VoorelkaarDesk is een afdeling binnen DELA die advies geeft op het gebied van erfrecht. Een onderdeel van de VoorelkaarDesk is de DELA NotarisService. Via deze service kunnen leden van DELA tegen een vast ledentarief een akte, zoals een testament, laten opstellen. Omdat mensen de regie in eigen handen willen houden, is er steeds meer vraag naar het opstellen van een levenstestament. In het levenstestament kan een algemene- en een medische volmacht worden gegeven aan een levensexecuteur/gevolmachtigde. Daarnaast kunnen nadere eisen worden gesteld en kunnen persoonlijke wensen worden opgenomen in een levenstestament, wat in een 'gewone' notariële volmacht niet kan. Omdat er veel vraag is naar het opstellen van een levenstestament, wilde de VoorelkaarDesk laten onderzoeken in hoeverre het levenstestament kan worden toegevoegd aan de NotarisService.

Allereerst is een literatuuronderzoek uitgevoerd. Na een analyse van artikelen uit juridische vakbladen, is een definitie van het levenstestament gegeven, ondanks dat het lastig was om een eenduidige definitie te formuleren. Een levenstestament is een notariële akte, waarin door de levenstestateur zaken worden vastgelegd ingeval hij zelf tijdens zijn leven, al dan niet tijdelijk, zijn eigen belangen niet meer kan of wil behartigen. In beginsel kan alles worden vastgelegd in een levenstestament, omdat het levenstestament niet verankerd is in de wet. Er moet echter ook worden gekeken naar de praktische toepasbaarheid en de rechtskracht van de bepalingen. Omdat nog onduidelijkheid bestond over het levenstestament, hebben onder andere Blankman en Kaljee een onderzoek uitgevoerd, waarna nog een aantal knelpunten bestaan.

Het eerste knelpunt is dat de notaris nooit een garantie kan geven dat de bepalingen uit het levenstestament precies volgens de wensen van de levenstestateur worden uitgevoerd. Om te voorkomen dat de gevolmachtigde misbruik maakt van zijn bevoegdheden, kan een toezichthouder worden benoemd. Daarnaast bestaat het Centraal Levenstestamentenregister waarin de levenstestamenten kunnen worden ingeschreven. Op dit moment hebben (kandidaat-)notarissen toegang tot dit register. Het is wenselijk om banken, artsen en rechters ook toegang te geven tot het register, daarom wordt hier onderzoek naar gedaan. Tot slot is de acceptatie van het levenstestament door banken, (huis)artsen en rechters in de praktijk een knelpunt. Daarom is gekeken naar de bepalingen uit een levenstestament die daadwerkelijk rechtskracht hebben in de praktijk.

Naast het literatuuronderzoek is dus onderzoek gedaan naar het levenstestament in de praktijk. Op deze manier kon voor DELA worden uitgezocht welke bepalingen daadwerkelijk rechtskracht hebben en dus moeten worden opgenomen in het levenstestament. Er zijn enquêtes en interviews gehouden onder verschillende notarissen en daaruit blijkt dat zij afraden om een euthanasieverklaring op te nemen in een levenstestament. Het euthanasieverzoek heeft geen rechtskracht, omdat euthanasie geen recht is van de patiënt en geen plicht van de arts. Ook specifieke persoonlijke- en medische wensen worden afgeraden om op te nemen, omdat deze geen rechtskracht hebben. Wel kan de levenstestateur deze wensen zelfstandig schriftelijk vastleggen en bewaren.

Aan het eind van het onderzoek is een format opgesteld voor de VoorelkaarDesk dat zal worden gebruikt tijdens het intakegesprek. Omdat aktes via de NotarisService worden aangeboden voor een vast ledentarief, is geconcludeerd dat het niet wenselijk is om het uitgebreide levenstestament (dat specifieke wensen bevat) of de eenvoudige notariële volmacht (met alleen de algemene- en medische volmacht) aan te bieden. Om deze reden zal een zogenoemd 'basis levenstestament' worden aangeboden waarin de noodzakelijke bepalingen met nadere richtlijnen worden opgenomen, maar waarin de specifieke wensen achterwege worden gelaten.

Hoofdstuk 1 Inleiding

In deze inleiding wordt allereerst een beschrijving van de gehele organisatie gegeven en vervolgens wordt de werkwijze van de DELA NotarisService (hierna: NotarisService) toegelicht. Tevens wordt de probleembeschrijving van dit onderzoek geschetst, waarna een doelstelling en een vraagstelling worden geformuleerd. Verder wordt de methode van onderzoek toegelicht en tot slot wordt een leeswijzer weergegeven.

1.1 Beschrijving van de organisatie

Op 11 maart 1937 werd de begrafenisvereniging 'Draagt Elkanders Lasten' opgericht te Eindhoven. In 1942 werd de vereniging omgezet in een coöperatie. Inmiddels heeft Coöperatie DELA meer dan drie miljoen leden. Het doel van DELA is om haar leden en hun families verder te helpen door een waardige uitvaart voor iedereen mogelijk te maken.

Vanuit de gedachte om de leden van DELA en hun families verder te helpen, is de DELA VoorelkaarDesk (hierna: de VoorelkaarDesk) ontstaan. Speciaal en alleen voor leden van DELA is deze service ontstaan om onduidelijkheden weg te nemen op het gebied van erfrecht, schenkbelasting en het vastleggen van voogdijwensen. De medewerkers geven waar nodig informatie en advies over vragen op de hiervoor genoemde gebieden. De NotarisService is een onderdeel van de VoorelkaarDesk. Via deze service kunnen de leden tegen een vast ledentarief een akte laten opstellen bij een van de aangesloten notariskantoren. Op dit moment maken de volgende aktes deel uit van de dienstverlening van de NotarisService: een testament, een schenkingsakte, een samenlevingscontract, huwelijkse voorwaarden en partnerschapsvoorwaarden.

1.1.1 Werkwijze van de DELA NotarisService

De leden van DELA nemen allereerst contact op met de VoorelkaarDesk. Daarna inventariseert een van de medewerkers van de VoorelkaarDesk de wensen van de klanten. Tijdens dit inventarisatiegesprek worden de verschillende mogelijkheden in de specifieke situatie van die klant toegelicht. Vervolgens worden de wensen en de besproken mogelijkheden vastgelegd in een format. Dit format wordt daarna naar de klant verstuurd.

Vooraf tekent de klant een opdrachtbevestiging waarin hij toestemming geeft voor het doorzenden van alle benodigde stukken naar het notariskantoor. Daarnaast staat in de opdrachtbevestiging vermeld dat een conceptakte wordt opgemaakt en dat deze wordt doorgestuurd naar de klant. Na het tekenen van de opdrachtbevestiging, kan mogelijk niet meer kosteloos worden afgezien van de akte. Dit omdat de notaris dan al werk heeft verricht.

Vervolgens wordt de klant door een medewerker van de VoorelkaarDesk doorverwezen naar een bij DELA aangesloten notariskantoor naar keuze. Hier wordt de akte opgemaakt en ondertekend. Het voorwerk wordt dus kosteloos door de VoorelkaarDesk verricht. De leden moeten alleen de kosten betalen voor het werk dat de notaris heeft verricht voor het opstellen van de conceptakte en de definitieve akte. Deze kosten worden door de leden op het notariskantoor voldaan en gaan dan ook rechtstreeks naar de notaris, na aftrek van de kosten die de notaris moet maken voor bijvoorbeeld btw, inschrijving in bijvoorbeeld het Centraal Testamentenregister, griffierechten en researchkosten.¹

¹ Kamer voor het notariaat Amsterdam, 4 februari 2016, ECLI:NL:TNORAMS:2016:2.

1.2 Probleembeschrijving

Zoals in de beschrijving van de organisatie wordt vermeld, kunnen leden van DELA via de NotarisService een testament, schenkingsakte, samenlevingscontract, huwelijkse voorwaarden of partnerschapsvoorwaarden laten opstellen. Op dit moment is er veel vraag naar het levenstestament onder de leden van DELA, omdat mensen de regie in eigen handen willen houden. Om deze reden willen de medewerkers van de VoorelkaarDesk laten onderzoeken of het mogelijk is om het levenstestament toe te voegen aan de dienstverlening van de NotarisService. Zo kunnen ze de leden wellicht in de toekomst helpen met het opstellen van deze akte en op die manier hun dienstverlening uitbreiden.

Het probleem is dat niet goed kan worden vastgesteld of het levenstestament past binnen de dienstverlening van de NotarisService. Deze dienstverlening houdt in dat er op laagdrempelige wijze aktes worden opgesteld voor de leden van DELA voor een vast ledentarief en dat dit in begrijpelijke taal met hen besproken wordt. Er is te weinig kennis over het levenstestament aanwezig onder de medewerkers van de VoorelkaarDesk om te kunnen bepalen of het levenstestament onder de hiervoor genoemde voorwaarden kan worden toegevoegd aan de NotarisService.

Het probleem is tweeledig. Aan de ene kant is de vraag welke elementen opgenomen kunnen worden in een levenstestament. Daarnaast is niet duidelijk welke voorwaarden aan deze elementen gekoppeld kunnen worden. Ook is van belang om uit te zoeken wat de praktische toepasbaarheid van het levenstestament is. Hiermee wordt bedoeld dat het belangrijk is om onder huisartsen en banken uit te zoeken in hoeverre zij de inhoud van levenstestamenten kunnen accepteren. Dit moet worden uitgezocht om een antwoord te kunnen geven op de vraag: 'Op welke wijze kan het levenstestament door de VoorelkaarDesk worden aangeboden binnen de NotarisService?'.

Aan de andere kant moet rekening worden gehouden met de verschillende belanghebbenden in dit onderzoek. Allereest de leden: wat willen zij? Vervolgens de aangesloten notariskantoren. Onder welke voorwaarden willen zij meewerken aan de toevoeging van het levenstestament aan de NotarisService? Eén van deze voorwaarden is het standaard ledentarief waarvoor het levenstestament wordt opgemaakt. En tot slot de VoorelkaarDesk zelf. Wat is haalbaar voor hen? Dit onderzoek wordt uitgevoerd vanuit hun perspectief en daarbij is vooral van belang overeenstemming te vinden in wat DELA kan aanbieden en onder welke voorwaarden de notarissen daaraan willen meewerken.

1.3 Doelstelling

De doelstelling van dit onderzoek is om op 30 mei 2016 een onderzoeksrapport te overhandigen aan mevrouw A. Hendrix, teammanager van de VoorelkaarDesk. In dit onderzoeksrapport wordt een advies gegeven aan de VoorelkaarDesk over de bepalingen die het levenstestament moet bevatten. Daarnaast worden aanbevelingen gedaan over de toevoeging van het levenstestament aan de NotarisService, de wijze waarop en onder welke voorwaarden dit mogelijk is.

1.4 Vraagstelling

De vraagstelling is onderverdeeld in een centrale vraag en deelvragen die de centrale vraag ondersteunen. De centrale vraag luidt: In hoeverre is het mogelijk om het levenstestament toe te voegen aan de dienstverlening van de DELA NotarisService, zodat het binnen deze service past en zodat het voldoet aan de richtlijnen die door de notariële beroepsgroep worden gehanteerd?

De volgende deelvragen zijn opgesteld ter beantwoording van de centrale vraag:
Deelvraag 1: Hoe heeft het levenstestament zich ontwikkeld?

Deelvraag 2: Wat zijn de mogelijkheden en de tarieven voor het opstellen van een levenstestament bij notariskantoren die niet zijn aangesloten bij de DELA NotarisService?

Deelvraag 3: Welk tussenadvies kan op basis van de vorige deelvragen worden gegeven aan de VoorelkaarDesk omtrent de bepalingen die het 'DELA levenstestament' zou moeten bevatten?

Deelvraag 4: Hoe denken de medewerkers van de VoorelkaarDesk over het tussenadvies dat gegeven is over hoe het 'DELA Levenstestament' er mogelijk uit kan zien?

1.5 Methode van onderzoek

1.5.1 Verantwoording van de methode

Voor de beantwoording van de eerste deelvraag vindt een analyse plaats van de inhoud van artikelen uit vaktijdschriften en van een preadvies, waarbij de bruikbare informatie uit deze bronnen wordt gefilterd. De gefilterde informatie wordt vervolgens opnieuw gestructureerd per onderdeel onder de eerste deelvraag. Deze informatie kan vervolgens vergeleken worden om eventuele verschillen en overeenkomsten te analyseren.

Voor de beantwoording van deelvraag twee wordt een e-mail verstuurd naar externe notariskantoren met de vraag of zij een enquêteformulier willen invullen. Dit enquêteformulier bevat zes open vragen over het levenstestament. Het doel van deze enquête is om te kijken hoe in de praktijk onder notariskantoren wordt omgegaan met het levenstestament. Daarnaast wordt een aantal externe notariskantoren telefonisch benaderd over hoe met het levenstestament wordt omgegaan in hun praktijk. Het is belangrijk om antwoorden te verkrijgen door verschillende onderzoeksmethoden (enquête en interview) toe te passen, zodat de resultaten zo betrouwbaar mogelijk zijn.

Voor de beantwoording van deelvraag drie wordt gebruik gemaakt van de resultaten die voortvloeien uit de eerste twee deelvragen. Op basis van de resultaten uit het literatuuronderzoek (deelvraag 1) en het praktijkonderzoek (deelvraag 2), wordt een tussenadvies gegeven aan de VoorelkaarDesk over de bepalingen die het levenstestament wel en niet moet bevatten. Dit tussenadvies is voor de interne organisatie en zal dus niet bekend worden gemaakt aan de bij DELA aangesloten notariskantoren. Aan de hand van deelvraag drie is een format opgesteld door de onderzoekster. Dit format wordt vervolgens voorgelegd aan de medewerkers van de VoorelkaarDesk, zodat zij hun opinie hierover kunnen delen. Op basis daarvan kan deelvraag vier worden beantwoord, waarna een antwoord kan worden gegeven op de centrale vraag.

1.5.2 Verantwoording van de bronnen

Voor beantwoording van de eerste deelvraag worden rechtsbronnen, zoals de wet en jurisprudentie toegepast. Uit de wet worden voornamelijk Boek 3 en Boek 7 van het Burgerlijk Wetboek (hierna: BW) toegepast. In Titel 3 van Boek 3 van het BW is namelijk de volmacht geregeld en Afdeling 5 van Boek 7 van het BW gaat over de overeenkomst inzake geneeskundige behandeling. De jurisprudentie wordt gebruikt om aan te tonen wat voor invloed een levenstestament kan hebben op curatele, bewind en/of mentorschap.

Naast deze rechtsbronnen wordt ook literatuur geanalyseerd. Er wordt vooral gebruik gemaakt van verschillende vaktijdschriften. Daarnaast wordt het preadvies '*Notariële bescherming ouderen*', geschreven door C. Blankman & C.G.C. Engelbertink, geraadpleegd. Dit preadvies wordt gebruikt, omdat het geschreven is voor het

wetenschappelijk congres/Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie (hierna: KNB) congres van 2013 dat dat jaar over het levenstestament ging. Tot slot wordt aandacht besteed aan verslagen en andere teksten die zijn opgesteld door en in opdracht van de KNB in samenwerking met Estate Planners in het Notariaat (hierna: de EPN). Er wordt geen gebruik gemaakt van handboeken, omdat het hier om een actueel onderwerp gaat waar nog geen handboeken over geschreven zijn.

Voor de beantwoording van de tweede deelvraag worden notarissen gebruikt als informanten, omdat zij informatie verschaffen over hoe door hen wordt omgegaan met het levenstestament. In de tweede deelvraag staat heel duidelijk dat het moet gaan om notariskantoren die **niet** zijn aangesloten bij de NotarisService (externe notariskantoren). Hiervoor is gekozen om een algemene visie te creëren over hoe in de praktijk met het levenstestament wordt omgegaan door verschillende notarissen. Deze algemene visie is van belang om te bepalen welke bepalingen het DELA levenstestament moet bevatten.

Voor de derde deelvraag wordt de informatie uit de eerste twee deelvragen toegepast. Er wordt aan de hand van de juridische informatie uit de eerste deelvraag en de praktische informatie uit de tweede deelvraag gekeken welke bepalingen het levenstestament moet bevatten, zodat het kan worden toegevoegd aan de NotarisService. Hierover wordt een intern advies gegeven aan de VoorelkaarDesk.

Voor de vierde deelvraag fungeren de medewerkers van de VoorelkaarDesk als respondenten, omdat zij hun opinie delen omtrent de bepalingen die het levenstestament moet bevatten. De opinie van de medewerkers van de VoorelkaarDesk is van belang om een duidelijk format op te kunnen stellen dat in een later stadium wordt gebruikt tijdens het intakegesprek en dat naar de notarissen verstuurd wordt. Eerst moet intern overeenstemming worden gevonden, voordat DELA naar buiten treedt met het format.

1.6 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 gaat over de ontwikkeling van het levenstestament die uit de literatuur voortvloeit. Het levenstestament wordt vergeleken met het 'gewone testament' en met de volmacht, maar ook met de beschermingsmaatregelen curatele, bewind en mentorschap. Hoofdstuk 3 bevat een analyse van de resultaten van het enquêteonderzoek en de interviews die zijn gehouden onder notarissen.

In hoofdstuk 4 wordt op basis van hoofdstuk 2 en 3 een tussenadvies gegeven aan de VoorelkaarDesk over de bepalingen die het levenstestament moet bevatten. Vervolgens wordt aan de hand daarvan een format opgesteld. Daarna wordt in hoofdstuk 5 kenbaar gemaakt hoe de medewerkers van de VoorelkaarDesk denken over dit format en de toevoeging van het levenstestament aan de service. Hoofdstuk 6 bevat de eindconclusies van het onderzoek, waarmee de centrale vraag wordt beantwoord. Aan de hand van deze conclusies worden aanbevelingen gedaan over de wijze waarop het levenstestament kan worden toegevoegd aan de NotarisService.

Hoofdstuk 2 De ontwikkeling van het levenstestament

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de ontwikkelingen van het levenstestament die uit de literatuur zijn gebleken. Allereerst worden definities gegeven van een aantal begrippen om deze te verduidelijken. Ook wordt aangegeven hoe het levenstestament is ontstaan en op welke manier het aandacht heeft gekregen in de media. Verder heeft een onderzoek plaatsgevonden waaruit resultaten naar voren zijn gekomen die in de praktijk weer kunnen worden toegepast, bijvoorbeeld door banken. Wel bestaan er knelpunten waar tot nu toe geen oplossing voor is gevonden. Verder wordt een vergelijking gemaakt tussen het levenstestament en curatele, beschermingsbewind (hierna: bewind) en mentorschap. Ook wordt de invloed van het levenstestament op deze drie beschermingsmaatregelen beschreven, die tevens in de jurisprudentie tot uiting komt.

2.1 Definitiebepaling

2.1.1 Wat is een levenstestament?

Gedurende dit onderzoek zijn verschillende omschrijvingen van het levenstestament naar voren gekomen. Uit de vakbladen blijkt dat het lastig is om een eenduidige definitie te formuleren, omdat het levenstestament een veelzijdige akte is. Toch kan de volgende definitie worden gegeven: een levenstestament is een notariële akte, waarin door de levenstestateur, de persoon die het levenstestament opstelt, zaken worden vastgelegd voor het geval de situatie zich voordoet dat de levenstestateur zelf tijdens zijn leven, al dan niet tijdelijk, niet meer kan of wil handelen.² Met 'zaken' in deze definitie wordt bedoeld: volmachten waarin bevoegdheden worden toebedeeld aan één of meerdere gevolmachtigde(n), wensen omtrent vermogensrechtelijke en niet-vermogensrechtelijke belangen van de levenstestateur en wensen over de manier waarop de bevoegdheden dienen te worden uitgevoerd.³ Dit tijdelijk niet meer kunnen handelen wordt ook wel wilsonbekwaamheid genoemd. Van wilsonbekwaamheid wordt in de Wet op de geneeskundige behandelingsovereenkomst (hierna: WGBO) uitgegaan 'wanneer de patiënt niet meer in staat kan worden geacht tot een redelijke waardering van zijn belangen ter zake'.⁴

2.1.2 Voor wie is het levenstestament?

Vaak wordt gedacht dat een levenstestament alleen wordt opgesteld ingeval iemand wilsonbekwaam wordt. Een levenstestament kan echter ook een uitkomst bieden wanneer iemand wegens lichamelijke gebreken niet meer zelfstandig wil of kan handelen (bijvoorbeeld: geld pinnen), maar de regie wel zelf in handen wil houden.⁵ De volmachtgever kan een gevolmachtigde aanwijzen die de taken van hem overneemt.

Daarnaast wordt vaak gedacht dat alleen ouderen (leeftijd 60+) gebruik (kunnen) maken van een levenstestament, maar het kan tevens voor (jong)volwassenen een uitkomst bieden. (Hier wordt bedoeld: jongvolwassenen met een leeftijd tussen de 20-35 en volwassenen met een leeftijd tussen de 35-60). Stel: een jong(volwassenen) krijgt een ongeluk, waardoor hij tijdelijk of blijvend niet meer wilsbekwaam is, dan kan het levenstestament een oplossing bieden.

Naast ouderen en jongeren kunnen ook ondernemers baat hebben bij het levenstestament. Een ondernemer kan een levenstestament opstellen om ervoor te zorgen dat zijn onderneming draaiende blijft, ingeval hij door onvoorziene omstandigheden blijvend of tijdelijk niet in staat is zelf de onderneming voort te zetten.

² A.H.N. Stollenwerck & R.C.E. van der Heide- van IJzinga Veenstra, *'Het levenstestament, een inleiding'*, FTV 2010/40, Den Haag: Sdu Uitgevers 2010, p. 5.

³ R.E. Brinkman en J.M. van Anken, *'Levenstestament versus bewind en mentorschap 'waarom moeilijk doen als het samen kan''*, WPNR 2015(7064), Den Haag: Sdu Uitgevers 2015, p. 470-476.

⁴ Rapport Blankman & Kaljee 2013, p. 25.

⁵ Engelbertink 2013, p. 64.

Wanneer op dat moment geen volmachtgever is aangewezen, kan de ondernemer schade lijden.⁶

2.1.3 Het levenstestament en het testament

Mede door de benaming 'levenstestament' ontstaat verwarring met het 'gewone' testament. Daarom hier het verschil tussen beiden. Het testament is geregeld in de wet in artikel (hierna: art.) 4:42 e.v. BW. In een testament kan worden vastgelegd wat er na overlijden moet gebeuren met de nalatenschap van de testateur, degene die het testament opstelt. Daarnaast kan de testateur een persoon benoemen (de executeur) die de nalatenschap gaat afwickelen. Een testament treedt in werking na overlijden. Aan de andere kant, wordt een levenstestament opgesteld ingeval iets voorvalt tijdens leven en de levenstestateur hierdoor niet meer zelfstandig zijn belangen kan behartigen. In een levenstestament kunnen één of meerdere gevolmachtigden worden benoemd (de levensexecuteur) om de belangen van de levenstestateur te behartigen.⁷

Schematische weergave verschillen testament en levenstestament⁸

Gewoon testament	Levenstestament
Werkt ná overlijden	Werkt tijdens het leven
Regelt de nalatenschap (en alles wat daarmee samenhangt)	Regelt de regie bij wilsonbekwaamheid
Benoemt een executeur	Benoemt één of meerdere gevolmachtigden (levensexecuteur)

Figuur 1

2.1.4 Het levenstestament en de volmacht

Om de vergelijking tussen het levenstestament en de volmacht te kunnen maken, wordt eerst aangegeven wat een volmacht is. 'Een volmacht is de bevoegdheid die een volmachtgever verleent aan een ander, de gevolmachtigde, om in zijn naam rechtshandelingen te verrichten'.⁹ In een volmacht wordt dus een bevoegdheid verleend aan de gevolmachtigde. Er bestaan twee soorten volmachten, namelijk de algemene en de bijzondere volmacht.¹⁰ Een algemene volmacht heeft tot doel dat de gevolmachtigde kan beschikken over het vermogen van de volmachtgever en namens hem alle rechtshandelingen kan verrichten. Dit betekent dat de gevolmachtigde verstreckende beslissingen kan nemen die grote gevolgen kunnen hebben voor het vermogen van de volmachtgever. Voorbeelden hiervan zijn: de verkoop en levering van de eigen woning, het doen van schenkingen en het beschikken over bankrekeningen. Een bijzondere volmacht is een volmacht die strekt tot de uitvoering van één bepaalde handeling, bijvoorbeeld de verkoop en levering van een specifiek in de volmacht genoemde auto.

De volmacht is de basis van het levenstestament. Een levenstestament wordt daarom ook wel gezien als een uitgebreide volmacht. Het is namelijk een volmacht die aangekleed wordt met nadere richtlijnen, wensen van de levenstestateur en eventuele beperkingen. In het geval van een levenstestament dient vaak de algemene volmacht als basis. De rechtshandelingen die meestal in de volmacht van het levenstestament zijn opgenomen, houden niet alleen het verlenen van een bevoegdheid in. De verlening van deze bevoegdheid duidt namelijk zowel op eenzijdige rechtshandelingen (zoals het verlenen van een schenkbevoegdheid), als op tweezijdige rechtshandelingen (zoals de verkoop en levering van een woning) voor de uitvoering van de werkzaamheden die bepaald zijn in

⁶ Engelbertink 2013, p. 67-68.

⁷ KNB, 'Explosieve stijging aantal geregistreerde levenstestamenten', 4 augustus 2014, www.knb.nl. (zoek op: stijging aantal levenstestamenten).

⁸ E. Bogaards, 'Het levenstestament Wie beslist als u dat zelf niet meer kunt...', Plus Magazine april 2015, Baarn: SPN Uitgevers 2015, p. 12.

⁹ Art. 3:60 lid 1 BW.

¹⁰ Art. 3:62 BW.

het levenstestament.¹¹ Daarnaast kunnen persoonlijke wensen worden opgenomen in het levenstestament, bijvoorbeeld de verzorging van een huisdier. Dit kan niet wanneer slechts een volmacht conform art. 3:60 BW wordt opgesteld. Op grond van deze voorbeelden kan worden geconcludeerd dat de benaming 'volmacht' alleen niet het gehele levenstestament dekt en dat een 'volmacht' en een 'levenstestament' weldegelijk van elkaar verschillen.

2.2 Ontstaansgeschiedenis in Nederland

Het levenstestament is al geruime tijd bekend in Nederland, maar het is pas in de laatste jaren in opmars. Tijdens een bijeenkomst van het Genootschap van Estate Planners in 2007, werd deze juridische beroepsgroep gewezen op het nut en de noodzaak van het levenstestament.¹² Tevens is vastgesteld dat wanneer een onderbewindgestelde in een eerder stadium duidelijke wensen heeft vastgelegd in een akte voor het geval hij wilsonbekwaam zou worden, de rechters hier houvast aan kunnen hebben. De EPN organiseerde in 2009 naar aanleiding van het hiervoor genoemde, een lustrumcongres met als onderwerp het levenstestament. Na afloop van dit congres werd door de EPN een commissie samengesteld die de taak kreeg een modeltekst voor het levenstestament op te stellen. De allereerste versie van deze modeltekst werd op 24 september 2010 gepresenteerd en kreeg behoorlijk wat aandacht in de media.¹³

2.3 Opstellen van het levenstestament

Het levenstestament kan op twee verschillende manieren worden opgesteld, namelijk in de vorm van een notariële akte of in de vorm van een onderhandse akte. In de volgende sub-paragrafen wordt achtereenvolgens ingegaan op de notariële akte en op de onderhandse akte. Vervolgens worden de verschillen tussen de notariële- en de onderhandse akte toegelicht en daarmee worden de voordelen van de notariële akte genoemd.

2.3.1 Notariële akte

In de wet wordt niet gesproken over een notariële akte, maar over authentieke akten. De notariële akte is een voorbeeld van een authentieke akte. Uit art. 156 lid 1 van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering (hierna: Rv) blijkt dat akten ondertekende geschriften zijn, die bestemd zijn om tot bewijs te dienen. Lid 2 van dit artikel zegt dat authentieke akten, akten zijn in de vereiste vorm en bevoegdelijk opgemaakt door ambtenaren, aan wie bij of krachtens de wet is opgedragen op die wijze te doen blijken van door hen gedane waarnemingen of verrichtingen.

2.3.2 Onderhandse akte

Art. 156 lid 3 Rv zegt dat onderhandse akten *alle akten zijn die niet authentieke akten zijn*, dus alle akten, behalve de in lid 2 genoemde. Toegepast op dit onderzoek houdt dat in dat iemand eigenhandig een levenstestament heeft opgemaakt, zonder tussenkomst van een notaris. Het levenstestament is in beginsel vormvrij, dus het mag zowel in de vorm van een notariële- als een onderhandse akte gegoten worden.

2.3.3 Verschil tussen de notariële akte en de onderhandse akte

In voorgaande sub-paragrafen is uitgelegd wat wordt verstaan onder een notariële akte en een onderhandse akte. Het verschil tussen de onderhandse akte en de notariële akte is dus dat de onderhandse akte niet wordt opgemaakt onder het toezicht van de notaris

¹¹ L.C.A. Verstappen, 'Het levenstestament: volmacht of toch opdracht/lastgeving?', WPNR 2013(6993), Den Haag: Sdu Uitgevers 2013, p. 931.

¹² Engelbertink 2013, p. 60-61.

¹³ B.O. Kapma, 'Het levenstestament', VFP 2011/(7/8), Deventer: Wolters Kluwer Uitgevers 2011.

en de notariële akte wel. De hiernavolgende verschillen laten ook voordelen zien van de notariële akte ten opzichte van de onderhandse akte.

Allereerst levert de notariële akte dwingend bewijs op. Stel: iemand beroept zich op een onderhandse akte, dan moet degene die zich daarop beroept, bewijzen dat het stuk geldig is. Ingeval iemand zich beroept op een notariële akte, moet degene die de geldigheid van het stuk betwist, bewijzen dat het ongeldig is. Daarnaast biedt de notariële akte zekerheid voor de vaststelling van de plaats, de datum, de ondertekening en de controle van de identiteit en wilsbekwaamheid van de ondertekenaar.¹⁴ Doordat de notaris de identiteit en ondertekening controleert, wordt de kans op misbruik hiervan kleiner.¹⁵ Ook kan de notaris deskundige begeleiding bieden bij het opstellen van het levenstestament.¹⁶

Zoals uit de vorige alinea blijkt, kan bij een onderhandse akte in een later stadium de wilsbekwaamheid van de levenstestateur worden betwist. Een voordeel van een notarieel levenstestament is dat de notaris de wilsbekwaamheid van de levenstestateur controleert.¹⁷ Er wordt naast een verklaring van de levenstestateur dat hij wilsbekwaam is ook een verklaring van de notaris opgenomen waaruit blijkt dat hij overtuigd is van de wilsbekwaamheid van de levenstestateur.¹⁸ Bij een notariële akte komt het dus minder vaak voor dat de wilsbekwaamheid van de levenstestateur wordt betwist.

Daarnaast worden voor een notarieel levenstestament strengere eisen gesteld aan de manier waarop de akte bewaard en beveiligd wordt. De notaris bewaart de stukken op ordelijke wijze op een plaats die goed beschermd is tegen brand en eventuele andere gevaren. Omdat het levenstestament bij de notaris is opgeslagen, is het ook mogelijk om het op een later moment in te zien.¹⁹ De notaris kan het levenstestament inschrijven in een daartoe bestemd register. Dit kan niet bij een onderhandse akte. In paragraaf 2.8 wordt dieper ingegaan op het register.

Schematische weergave verschillen notariële akte en onderhandse akte

Onderhandse akte	Notariële akte
Wordt niet gepasseerd bij de notaris	Wordt gepasseerd bij de notaris
Levert geen dwingend bewijs op	Levert dwingend bewijs op
Geen begeleiding/advies van de notaris	Begeleiding/advies van de notaris
Mogelijke betwisting wilsbekwaamheid	Minder risico op betwisting wilsbekwaamheid
Wordt niet bewaard door de notaris	Wordt bewaard door de notaris
Inschrijving in register niet mogelijk	Inschrijving in register mogelijk

Figuur 2

Gelet op de verschillen tussen de notariële- en de onderhandse akte, kan de volgende conclusie worden getrokken. Er wordt meer betekenis gehecht aan een notarieel levenstestament, dan aan een levenstestament in de vorm van een onderhandse akte.

2.4 Elementen van het levenstestament

2.4.1 Mogelijke bepalingen in een levenstestament

In deze sub-paragraaf wordt een algemeen overzicht gegeven van de mogelijke bepalingen uit een levenstestament. Een levenstestament bevat meestal een algemene volmacht met nadere richtlijnen omtrent de uitvoering van het beheer. Het unieke aan de

¹⁴ B.O. Kapma, 'Het levenstestament', VFP 2011/(7/8), Deventer: Wolters Kluwer Uitgevers 2011.

¹⁵ Engelbertink 2013, p. 69.

¹⁶ B.O. Kapma, 'Het levenstestament', VFP 2011/(7/8), Deventer: Wolters Kluwer Uitgevers 2011.

¹⁷ B.O. Kapma, 'Het levenstestament', VFP 2015/10, Deventer: Wolters Kluwer Uitgevers 2015.

¹⁸ A.H.N. Stollenwerck & R.C.E. van der Heide- van IJzinga Veenstra, 'Het levenstestament, een inleiding', FTV 2010/40, Den Haag: Sdu Uitgevers 2010, p. 6.

¹⁹ B.O. Kapma, 'Het levenstestament', VFP 2011/(7/8), Deventer: Wolters Kluwer Uitgevers 2011.

volmacht in een levenstestament is dat deze blijft voortbestaan op het moment dat de levenstestateur wilsonbekwaam is geworden.²⁰ De levenstestateur mag zelf bepalen of hij een algemene of een beperkte volmacht opneemt en vanaf welk moment deze ingaat. Door middel van een direct ingaande volmacht, kan de gevolmachtigde meteen na het passeren van de akte rechtshandelingen verrichten namens de levenstestateur. De levenstestateur kan in dat geval zelf ook blijven handelen, zolang hij wilsbekwaam is. Een andere mogelijkheid is het opnemen van een algemene volmacht die pas ingaat wanneer een medische verklaring is afgegeven door een arts, waaruit blijkt dat de levenstestateur wilsonbekwaam is. Ook een combinatie van een direct ingaande beperkte volmacht en een algemene volmacht die ingaat bij vaststelling van wilsonbekwaamheid, is een mogelijkheid.²¹

Hier volgt een opsomming ten aanzien van enkele onderwerpen waarover de levenstestateur wensen kan vastleggen:

- zijn financiën, onderneming, woning en andere onroerende zaken;
- schenkingen, of hij deze wil (blijven) doen en zo ja, onder welke voorwaarden;
- medische wensen, waaronder onder andere wensen over verzorging, toestemming voor medische behandeling of juist niet en de euthanasieverklaring;
- de benoeming van een eventuele curator, bewindvoerder of mentor;
- praktische zaken zoals, opvang van kinderen en de verzorging van huisdieren.²²

Zoals eerder is beschreven, kunnen richtlijnen worden opgenomen in het levenstestament ten aanzien van het beheer, bijvoorbeeld voor het doen van schenkingen. Dit kan van belang zijn wanneer toch bewind wordt ingesteld ondanks het bestaan van een levenstestament. Wanneer een bewind wordt ingesteld, moet in beginsel machtiging worden gevraagd van de kantonrechter wanneer het gaat om schenkingen.²³ Als bekend is dat er een levenstestament bestaat, kan rekening worden gehouden met de wensen die zijn vastgelegd over het doen van schenkingen.

Verder kunnen wensen kenbaar worden gemaakt over medische verzorging. Voorbeelden hiervan zijn: behandelgeboden of –verboden, een medische volmacht, een donorcodicil of een euthanasieverklaring. Wel moet de levenstestateur zich realiseren dat een levenstestament en de euthanasieverklaring twee verschillende dingen zijn. Het zou namelijk ook kunnen dat mensen willen vastleggen dat hun leven niet actief ingrijpend moet worden beëindigd. Het levenstestament is slechts bedoeld om wensen hierover kenbaar te maken. De levenstestateur kan wel een euthanasieverklaring op laten stellen, bijvoorbeeld bij een arts, en deze laten toevoegen aan het levenstestament. Naast deze losse euthanasieverklaring die aan het levenstestament wordt gehecht, kunnen andere medische wensen worden opgenomen wanneer dit gewenst is. Verder biedt art. 7:450 e.v. BW de mogelijkheid om een medische gevolmachtigde te benoemen. Die vertrouwenspersoon kan de wensen van de levenstestateur kenbaar maken, maar de behandelend arts behoudt altijd de uiteindelijke verantwoordelijkheid omtrent de behandeling.²⁴

Naast de medische volmacht, is het mogelijk om een ondernemersvolmacht op te nemen in het levenstestament. De ondernemersvolmacht geeft de ondernemer de mogelijkheid om te bepalen welke persoon in vertrouwen wordt genomen om zijn onderneming

²⁰ B.O. Kapma, *'Het levenstestament'*, VFP 2011/(7/8), Deventer: Wolters Kluwer Uitgevers 2011.

²¹ Engelbertink 2013, p. 99.

²² A.H.N. Stollenwerck & R.C.E. van der Heide- van IJzinga Veenstra, *'Het levenstestament, een inleiding'*, FTV 2010/40, Den Haag: Sdu Uitgevers 2010, p. 7.

²³ B.O. Kapma, *'Het levenstestament'*, VFP 2011/(7/8), Deventer: Wolters Kluwer Uitgevers 2011.

²⁴ B.O. Kapma, *'Het levenstestament'*, VFP 2011/(7/8), Deventer: Wolters Kluwer Uitgevers 2011.

draaiende te houden als hij dat zelf blijvend of tijdelijk niet meer kan.²⁵ De gevolmachtigde kan zo voorkomen dat er schade wordt geleden door de afwezigheid van de ondernemer.

Ook kunnen bijlagen worden toegevoegd, waarin belangrijke gegevens van de levenstestateur worden vastgelegd. Hiermee worden wachtwoorden en toegangscode voor profielen op sociale media en websites bedoeld, maar ook gegevens omtrent bankrekening(en) en verzekeringen. Kortom, alle gegevens die nodig zijn voor de gevolmachtigde om zijn taak naar behoren uit te kunnen voeren.²⁶

Er zijn ook rechtshandelingen die in geen geval kunnen worden verricht middels een volmacht. Voor zover de aard van de rechtshandeling of rechtsbetrekking zich daartegen niet verzet, worden de algemene bepalingen van Titel 3 over de volmacht buiten het vermogensrecht van overeenkomstige toepassing verklaard op grond van art. 3:79 BW. Een uiterste wilsbeschikking is een bepaling die hieronder valt.²⁷ De uiterste wilsbeschikking²⁸ en het codicil²⁹ kunnen slechts door de erflater persoonlijk opgemaakt, gewijzigd en herroepen worden. Dit kan dus niet middels een volmacht. Dat maakt dat het een hoogstpersoonlijk karakter heeft en dat het wordt gezien als een eenzijdige rechtshandeling. Op grond hiervan geldt dus een vertegenwoordigingsverbod. Ten aanzien van schenkingen geldt in beginsel geen vertegenwoordigingsverbod, tenzij het gaat om een schenking ter zake des doods³⁰: een schenking die pas na het overlijden van de langstlevende wordt uitgevoerd.³¹

Om ervoor te zorgen dat de gevolmachtigde de wensen en verzoeken van de levenstestateur naar behoren uitvoert, kan een toezichthouder (bijvoorbeeld een notaris) worden benoemd. Aan deze toezichthouder moet de gevolmachtigde (periodiek) rekening en verantwoording afleggen. Zo kan controle worden uitgeoefend op de gevolmachtigde en zijn doen en nalaten ten aanzien van de uitvoering van het levenstestament.³²

Zolang de levenstestateur wilsbekwaam is, kan hij zijn levenstestament op ieder moment herroepen. Wanneer het levenstestament geheel wordt herroepen, eindigen alle volmachten die hierin zijn opgenomen³³, tenzij een onherroepelijke volmacht is opgenomen, die komt niet te vervallen.³⁴ De herroeping van het levenstestament moet ook bij notariële akte geschieden en de gevolmachtigde moet hiervan op de hoogte worden gesteld.³⁵

Tot slot, het einde van de volmacht. De volmacht eindigt als de levenstestateur of de gevolmachtigde overlijdt, onder curatele wordt gesteld, failliet wordt verklaard of ten aanzien van hem de schuldsaneringsregeling natuurlijke personen van toepassing wordt verklaard.³⁶ De gevolmachtigde moet dan een eind rekening en verantwoording afleggen.

²⁵ A.H.N. Stollenwerck, *'Het levenstestament – een regeling voor het geval van wilsonbekwaamheid!'*, FTV 2010/39, Den Haag: Sdu Uitgevers 2010, p. 3.

²⁶ B.O. Kapma, *'Het levenstestament'*, VFP 2011/(7/8), Deventer: Wolters Kluwer Uitgevers 2011.

²⁷ Art. 4:42 BW.

²⁸ Art. 4:111 BW.

²⁹ Art. 4:97 BW.

³⁰ Art. 7:177 BW.

³¹ C.G.C. Engelbertink, *'Het levenstestament en estate planning'*, FTV 2010/41, Den Haag: Sdu Uitgevers 2010, p. 11.

³² B.O. Kapma, *'Het levenstestament'*, VFP 2011/(7/8), Deventer: Wolters Kluwer Uitgevers 2011.

³³ Art. 3:73 BW.

³⁴ Art. 3:74 BW.

³⁵ A.H.N. Stollenwerck & R.C.E. van der Heide- van IJzinga Veenstra, *'Het levenstestament, een inleiding'*, FTV 2010/40, Den Haag: Sdu Uitgevers 2010, p. 7.

³⁶ Art. 3:72 onder a en b BW.

2.4.2 Voorbeelden en aanbevelingen uit de praktijk

In deze sub-paragraaf wordt een aantal voorbeelden en aanbevelingen over het levenstestament aangehaald die in de literatuur beschreven worden. Het eerste advies ging over het testament in samenhang met het levenstestament. Dit advies van Engelbertink stelt: *'Het is in ieder geval voor de notaris/adviseur raadzaam om bij het opstellen van een akte met een levenstestament ook het testament van de levenstestateur te bekijken en te bespreken of hier nog aanpassingen/wijzigingen gewenst worden, dan wel indien er geen testament is er een testament moet worden opgesteld en dergelijke.'*³⁷

Uit de checklist levenstestament worden aanbevelingen gedaan. Deze checklist is opgesteld door de KNB als leidraad voor mensen die een levenstestament willen laten opstellen. In deze checklist staan allerlei toelichtingen en vragen die kunnen helpen bij het maken van de verschillende keuzes, bijvoorbeeld voor welke situatie een levenstestament wordt opgesteld en wie u als vertrouwenspersoon/ gevolmachtigde kunt aanwijzen. Deze checklist levenstestament is opgenomen in bijlage 1.

In het preadvies dat zij heeft geschreven, haalt Engelbertink aan dat de cliënt goed moet worden geïnformeerd wanneer hij de keuze maakt om een algemene voorwaardelijke volmacht op te nemen. Met voorwaardelijke wordt hier een algemene volmacht bedoeld waar beperkingen aan zijn verbonden, bijvoorbeeld de bevoegdheid om maximaal € 50,- per dag contant op te nemen. Daarnaast stelt Engelbertink dat een verschil kan worden gemaakt tussen interne werking en externe werking, waarbij intern tussen de volmachtgever en de gevolmachtigde inhoudt en extern voor de instanties die te maken hebben met de volmacht. Ook zegt zij dat in de akte moet worden gespecificeerd vanaf welk moment de volmacht van kracht gaat. Engelbertink stelt dat de zin 'welke zal ingaan bij wilsonbekwaamheid' niet meer voldoende is. Ook zegt zij dat het voor alle instanties duidelijk moet zijn in welke mate de gevolmachtigde handelingen mag uitvoeren namens de volmachtgever. Anders verliest de volmacht misschien haar waarde in de praktijk.³⁸

De KNB is van mening dat het geregistreerde levenstestament een goede waarborg kan bieden tegen financieel misbruik, maar alleen als hierin een toezichthouder wordt benoemd waaraan de gevolmachtigde verantwoording moet afleggen. Deze verantwoording moet volgens de KNB regelmatig zijn en het moet een verantwoording zijn over de stand van zaken en dan voornamelijk over de financiën. De KNB stelt dat het risico op ongeoorloofde uitgaven op die manier kan worden verkleind. Daarom wordt door hen aangeraden om altijd een toezichthouder te benoemen in het levenstestament.³⁹

Kapma geeft een voorbeeld dat veel voorkomt in zijn notarispraktijk. *'Vaak is het wenselijk dat bij bepaalde beslissingen toch alle kinderen betrokken zijn. Denk bijvoorbeeld aan de beslissing om het ouderlijk huis te verkopen, omdat moeder naar een verpleeghuis gaat. In de modeltekst van de KNB kan dit niet meer opgenomen worden, aangezien de banken alleen levenstestamenten kunnen verwerken waarin geen beperkingen opgenomen zijn (bijvoorbeeld dat meerdere gevolmachtigden worden benoemd die slechts gezamenlijk bevoegd zijn om te handelen). Ik los dat op door een volmacht speciaal voor de bank te laten maken (waarin wel is uitgesloten de beschikking over registergoederen). Voor de registergoederen maak ik vervolgens een gescheiden volmacht, waarin alleen de kinderen gezamenlijk kunnen handelen.'*⁴⁰

³⁷ C.G.C. Engelbertink, *'Het levenstestament en estate planning'*, FTV 2010/41, Den Haag: Sdu Uitgevers 2010, p. 10.

³⁸ Engelbertink 2013, p. 77.

³⁹ KNB, *'Opnieuw meer levenstestamenten geregistreerd'*, 8 januari 2015, www.knb.nl. (zoek op: geregistreerde levenstestamenten).

⁴⁰ B.O. Kapma, *'Het levenstestament'*, VFP 2015/10, Deventer: Wolters Kluwer Uitgevers 2015.

2.5 Het levenstestament in het nieuws

Om het levenstestament onder de aandacht te brengen, is de KNB een publiekscampagne genaamd 'Wie van de drie' gestart. Het doel van de campagne is om mensen te laten nadenken over wat er moet gebeuren in hun eigen situatie of in de situatie van hun naasten. Verder wil deze campagne duidelijk maken wat een levenstestament voor mogelijkheden kan bieden ingeval iemand zelf niet meer zijn eigen belangen kan behartigen. Tevens biedt de campagne de mogelijkheid en hulp om deze

situatie bespreekbaar te maken. De campagne zou tot eind 2015 lopen, maar is wegens succes verlengd. In het eerste halfjaar van 2016 heeft de campagne wel een andere doelstelling gekregen, namelijk het activeren van de doelgroep om daadwerkelijk een levenstestament te laten opmaken. Vaak wordt gezegd: 'Ik denk er al een tijdje over na' of 'Ik schuif het steeds voor me uit,

maar moet het nu echt gaan regelen'. De campagne bestaat uit een website genaamd www.wievandedrie.nl, radiospotjes, advertenties en links naar de website in zowel landelijke als lokale online media. Er wordt vooral gefocust op wie het vertrouwen gegeven kan worden om bepaalde zaken te regelen middels een volmacht. Op de website zijn verschillende hulpmiddelen te vinden om mensen te begeleiden in het nemen van de juiste beslissingen als het aankomt op de keuze van de vertrouwenspersoon. Op de website staan verhalen van mensen die al een levenstestament hebben, veelgestelde vragen en voorlichtingsfilmpjes, het boekje 'Wie geeft u het vertrouwen?' en de checklist voor het levenstestament.⁴¹ Naast het boekje 'Wie geeft u het vertrouwen?' bestaat sinds 5 april 2016 ook het boekje 'Waar zeg ik JA tegen?', dat is opgesteld voor de gevolmachtigde. Hierin worden de taken en bevoegdheden van de gevolmachtigde beschreven en uitgelegd.⁴²

2.6 Onderzoek naar het levenstestament

2.6.1 Aanleiding onderzoek naar het levenstestament

Omdat er vrij weinig bekend was over het levenstestament, is een onderzoek uitgevoerd en daaruit voortvloeiend is in 2013 een onderzoeksrapport geschreven door Blankman en Kaljee. Het levenstestament heeft in een korte termijn veel aandacht gekregen. Ondanks alle aandacht zijn er nog onduidelijkheden. De focus van het onderzoek dat is uitgevoerd door Blankman en Kaljee, was gericht op het schetsen van een beeld over de toepassing en het gebruik van het levenstestament door notarissen.⁴³

2.6.2 Hoe is het nu geregeld na het onderzoek?

De onbekendheid van het levenstestament als alternatieve beschermingsmaatregel bij de rechterlijke macht, was een vraagstuk. Vanaf 1 januari 2014 is namelijk vastgesteld dat een kantonrechter slechts de beschermingsmaatregel curatele, bewind of mentorschap in mag stellen als dit noodzakelijk wordt geacht. Hierbij kan nu rekening worden gehouden met de inhoud van het levenstestament. De rechter kan op die manier analyseren of de volmacht die in het levenstestament is opgenomen voldoende is, zodat het instellen van bijvoorbeeld een bewind vermeden kan worden. Wanneer wordt overgegaan tot benoeming van een curator⁴⁴, bewindvoerder⁴⁵ of mentor⁴⁶, moet rekening worden gehouden met de wensen van de levenstestateur voor zover deze kenbaar zijn gemaakt.

⁴¹ KNB, 'Publiekscampagne 'Wie van de drie'', www.knb.nl. (zoek op: publiekscampagne wie van de drie).

⁴² KNB 'KNB start campagnemaand levenstestament met nieuw boekje mantelzorger', www.knb.nl (zoek op: boekje mantelzorger levenstestament).

⁴³ Rapport Blankman & Kaljee 2013, p. 4.

⁴⁴ Art. 1:383 lid 2 BW.

⁴⁵ Art. 1:435 lid 3 BW.

⁴⁶ Art. 1:452 lid 3 BW.

Verder is gebleken dat vanuit verschillende instanties die betrokken zijn bij het levenstestament vraag is naar extra ondersteunend materiaal. Er worden voorbeelden genoemd als: een afzonderlijke handleiding voor de toezichthouder en voor medewerkers in de zorg. De KNB gaat actie ondernemen en gaat aan de gang met de voortgang van dit materiaal. Tevens zijn er cursussen georganiseerd voor het notariaat om de kwaliteit van levenstestamenten te verbeteren. Eind mei 2015 zijn de eerste cursussen gestart.⁴⁷

2.6.3 De knelpunten die bestaan na het onderzoek

Nadat in 2013 een onderzoek door Blankman en Kaljee is uitgevoerd, bestaat er nog een aantal knelpunten. Een van de knelpunten is dat de notaris nooit garantie kan geven dat alles daadwerkelijk zal verlopen zoals in het levenstestament beschreven wordt. Het levenstestament omvat namelijk de bevoegdheid van een volmacht en niet een plicht tot lastgeving. In tegenstelling tot de curator, bewindvoerder en mentor, hoeft het niet altijd zo te zijn dat de gevolmachtigde precieze uitvoering geeft aan de wensen en verzoeken van de levenstestateur. Het is echter niet zo dat de gevolmachtigde ongestraft misbruik kan maken van zijn bevoegdheden. Dit blijkt uit de volgende uitspraak.

In een uitspraak van de Rechtbank Noord-Nederland⁴⁸ van 8 april 2016 heeft een gevolmachtigde 22 maanden gevangenisstraf gekregen, omdat hij schenkingen aan zichzelf had gedaan en daartoe niet bevoegd was. Deze uitspraak toont aan dat ingeval de gevolmachtigde handelingen verricht die in strijd zijn met de belangen van de volmachtgever, hij daarvoor strafrechtelijk kan worden vervolgd. De curator, bewindvoerder en mentor worden echter verplicht door de rechter om de taken uit te voeren.⁴⁹ Daarnaast worden zij verplicht om jaarlijks rekening en verantwoording af te leggen en voor ingrijpende handelingen, zoals het doen van schenkingen, moeten zij vooraf toestemming vragen aan de rechter. De gevolmachtigde in een levenstestament wordt nergens toe verplicht, hij heeft slechts de bevoegdheid. Ook bestaat geen verplichting om in een levenstestament een toezichthouder te benoemen. Dit is echter wel aan te raden, zodat controle op de gevolmachtigde wordt uitgeoefend. De hiervoor genoemde uitspraak laat dus zien dat toezicht in sommige gevallen van belang is.

Verder bestaat een knelpunt omtrent de verschillende modellen voor het opstellen van een levenstestament. Omdat er veel verschillende modellen zijn en notarissen niet allemaal gebruik maken van hetzelfde model, wekt dit verwarring op. Voor een verdere ontwikkeling in de acceptatie onder bijvoorbeeld banken, rechters en medici, is het wellicht wenselijk om een uniform model op te stellen dat door alle notarissen in Nederland wordt gebruikt.⁵⁰

2.7 Het levenstestament in de wet?

De EPN heeft een proeve van een wetsvoorstel levenstestament opgesteld met een toelichting daarbij, omdat er nog geen wettelijke basis is voor het levenstestament.⁵¹ Deze proeve van een wetsvoorstel is nooit aangenomen en daarom is er geen wetswijziging van kracht gegaan. Daarnaast heeft de Raad van Europa hier een aanbeveling over gedaan, waar Nederland tot op heden nog niet aan voldaan heeft. Door toenmalig staatssecretaris van Veiligheid en Justitie Fred Teeven, wordt in een nieuwsbericht op de website van de KNB toegelicht waarom volgens hem voor het levenstestament geen wettelijke basis nodig is. Hij is van mening dat de volmacht

⁴⁷ Kamerstukken II 2014/15, 33 054, nr. 20, p. 3.

⁴⁸ Rb. Noord-Nederland, 8 april 2016, ECLI:NL:RBNNE:2016:1712.

⁴⁹ Rapport Blankman & Kaljee 2013, p. 17.

⁵⁰ Rapport Blankman & Kaljee 2013, p. 21.

⁵¹ Door de EPN is een proeve van een wetsvoorstel opgesteld inzake het voortduren van een volmacht bij wilsonbekwaamheid van de volmachtgever en registratie van bij wilsonbekwaamheid voortdurende volmachten alsmede medische en andere verklaringen voor het geval van wilsonbekwaamheid. Kortgezegd: het wetsvoorstel levenstestament. De proeve wetsvoorstel levenstestament en de toelichting zijn te vinden op: www.epn-notaris.nl (klik op: producten > levenstestament).

opgenomen in Boek 3 van het BW voldoende is. Hij stelt dat dit onnodig veel kosten met zich meebrengt en dat op die manier het systeem ingewikkeld wordt.⁵²

2.8 Het Centraal Levenstestamentenregister

2.8.1 Oprichting en inschrijving Centraal Levenstestamentenregister

Door de KNB wordt vanaf 2 mei 2011 al een papieren versie van het Centraal Levenstestamentenregister (hierna: CLTR) bijgehouden. Notarissen kunnen hierin levenstestamenten laten registreren. Dit houdt in dat, net als geldt voor het Centraal Testamentenregister (hierna: CTR), niet het gehele levenstestament wordt ingeschreven. Er wordt alleen geregistreerd door wie het levenstestament is opgemaakt, op welke datum en bij welke notaris deze akte is gepasseerd is. Tevens kunnen herroepingen van levenstestamenten worden geregistreerd.⁵³

De inschrijving van een levenstestament is geheel vrijwillig en niet in de wet verankerd. Door de komst van het digitale register op 3 april 2013, is registratie eenvoudiger gemaakt. Het doel van de KNB van het digitale register is om consumenten sneller de keuze van de registratie te laten maken, zodat de levenstestamenten eenvoudig te traceren zijn. Ook geeft de inschrijving extra zekerheid van het bestaan van een levenstestament.⁵⁴

2.8.2 Aantal registraties

Uit de meest recente cijfers van de KNB over het aantal geregistreerde levenstestamenten blijkt dat in het laatste kwartaal van 2015 in totaal 22.005 levenstestamenten zijn geregistreerd in het CLTR.⁵⁵ Dit betekent een stijging van 30% ten opzichte van het kwartaal daarvoor. Wanneer het aantal geregistreerde levenstestamenten in 2015 wordt vergeleken met het aantal in 2014, kan worden geconcludeerd dat dit aantal is gestegen met 65%.

2.8.3 Inzage in het CLTR

Het CLTR is, in tegenstelling tot het CTR niet openbaar in te zien. Slechts (kandidaat-) notarissen kunnen dit register raadplegen. Er is zeker iets voor te zeggen om onder andere rechters, artsen en banken toegang te geven tot het CLTR. Zo kan bijvoorbeeld een arts veel sneller achterhalen of zijn patiënt een levenstestament heeft.⁵⁶ De arts kan vervolgens inzage in het levenstestament vragen bij de betreffende notaris waar het levenstestament is opgemaakt om te kijken of er medische wensen in staan die hij in acht kan nemen.

Verder wordt in een artikel⁵⁷ op de website van de KNB, door de VVD gesteld dat rechters toegang moeten krijgen tot het CLTR. Eerder is door de KNB een brief geschreven aan de Tweede Kamer waarin staat dat rechters soms niet bekend zijn met het bestaan van een levenstestament en dat dit eenvoudigweg op te lossen is door rechters toegang te verlenen tot het CLTR. Op dit moment moet een rechter vragen aan de verzoeker of er een levenstestament is opgemaakt en dat kost te veel tijd. De KNB doet onderzoek naar de mogelijkheid om rechters toegang en inzage te geven in het CLTR. Dit is gebleken uit een kort interview dat op 11 maart 2016 heeft plaatsgevonden met een medewerkster van het Centraal Bureau Levenstestamentenregister.

⁵² KNB, 'Levenstestament niet verankerd in de wet', 7 februari 2014, www.knb.nl (zoek op: wettelijke verankering levenstestament).

⁵³ B.O. Kapma, 'Het levenstestament', VFP 2011/(7/8), Deventer: Wolters Kluwer Uitgevers 2011.

⁵⁴ KNB, 'KNB gaat levenstestamenten digitaal registreren', 23 maart 2013, www.knb.nl (zoek op: digitale registratie levenstestament).

⁵⁵ www.knb.nl (zoek op: factsheet notariaat, klik onder 'Testamenten' op: Bekijk de factsheet van januari 2016).

⁵⁶ Rapport Blankman & Kaljee 2013, p. 37.

⁵⁷ KNB, 'VVD wil toegang rechters tot Centraal Levenstestamentenregister', 7 april 2015, www.knb.nl (zoek op: toegang CLTR).

2.9 Het levenstestament tegenover curatele, bewind en mentorschap

In deze paragraaf wordt het levenstestament tegenover curatele, bewind en mentorschap gezet. Allereerst wordt kort ingegaan op de beschermingsmaatregelen uit de wet, te weten: curatele, bewind en mentorschap. Vervolgens zullen de verschillen tussen enerzijds het levenstestament en anderzijds curatele, bewind en mentorschap worden toegelicht. Als laatste komt de invloed van het levenstestament op (curatele,) bewind en mentorschap aan bod.

Korte inleiding op curatele, bewind en mentorschap

In de wet worden op dit moment drie beschermingsmaatregelen omschreven voor meerderjarigen. Allereerst mentorschap, dat de niet-vermogensrechtelijke belangen beschermt.⁵⁸ Naast mentorschap bestaat bewind, dat bescherming biedt voor de vermogensrechtelijke belangen.⁵⁹ Tot slot bestaat curatele, dat bescherming biedt voor zowel de vermogensrechtelijke als niet-vermogensrechtelijke belangen.⁶⁰ Waar de onder curatele gestelde volledig handelingsonbekwaam is, is de onderbewindgestelde slechts handelingsonbevoegd ten aanzien van (een deel van) zijn vermogen.

2.9.1 De verschillen tussen het levenstestament en bewind en mentorschap

De regering in Nederland, maar ook de Raad van Europa en de Verenigde Naties willen ertoe aanzetten dat de onafhankelijkheid en zelfredzaamheid van hulpbehoevenden beschermd wordt. Om deze reden wordt hierna het levenstestament, waarbij de hulpbehoevende de regie in eigen handen houdt, vergeleken met bewind en mentorschap dat gericht is op de behartiging van de belangen van de hulpbehoevende.

Daar waar bewind bescherming biedt voor het vermogen van de onderbewindgestelde, doet het levenstestament dit slechts wanneer de gevolmachtigde wilsonbekwaam is en daardoor zelf niet meer bevoegd is over zijn eigen vermogen te beschikken. Als de betrokkene schulden maakt of geld verkwist, is het van belang dat bewind wordt ingesteld om het vermogen van de betrokkene te beschermen. Het levenstestament kan in dit geval niet altijd bescherming bieden, omdat de levenstestateur zelf bevoegd blijft rechtshandelingen te verrichten zolang hij wilsbekwaam is.⁶¹ Verder kunnen de wettelijke beschermingsmaatregelen worden opgelegd als de betrokkene wilsonbekwaam is. Een levenstestament kan alleen worden ondertekend door een wilsbekwame levenstestateur.⁶²

2.9.2 De voordelen van het levenstestament t.o.v. curatele, bewind en mentorschap

Wanneer curatele of bewind wordt ingesteld, verliest de betrokkene in meer of mindere mate de zelfstandigheid over de behartiging van zijn belangen. Dit hoeft in geval van het levenstestament niet zo te zijn; de regie kan gewoon in handen blijven van de levenstestateur zolang hij wilsbekwaam is. Daarnaast kunnen de wensen van de levenstestateur worden vastgesteld, zodat de gevolmachtigde deze wensen kan opvolgen, zodra wilsonbekwaamheid van de betrokkene intreedt. Ook blijkt in de praktijk dat de kosten van curatele, bewind of mentorschap hoog kunnen oplopen.⁶³

⁵⁸ Art. 1:451 e.v. BW.

⁵⁹ Art. 1:431 e.v. BW.

⁶⁰ Art. 1:378 e.v. BW.

⁶¹ R.E. Brinkman en J.M. van Anken, *Levenstestament versus bewind en mentorschap 'waarom moeilijk doen als het samen kan'*, WPNR 2015(7064), Den Haag: Sdu Uitgevers 2015, p. 470-476.

⁶² EPN, *Toelichting proeve van een wetsvoorstel levenstestament*, september 2012, onder 3.

⁶³ EPN, *Toelichting proeve van een wetsvoorstel levenstestament*, september 2012, onder 2.

2.9.3 Invloed van het levenstestament op curatele, bewind en mentorschap

In deze sub-paragraaf wordt besproken in hoeverre een levenstestament invloed heeft op curatele, bewind en mentorschap. Er wordt niet verder ingegaan op de invloed van het levenstestament op curatele. Dit omdat de volmacht eindigt door ondercuratelestelling.⁶⁴ Uit de wet blijkt echter niet dat de volmacht eindigt wanneer een bewind of een mentorschap wordt ingesteld.

Invloed op het bewind

Uit een uitspraak van de rechter waarin aan de bewindvoerder machtiging tot schenking is verleend, terwijl geen schenkingstraditie bestond, blijkt dat het levenstestament invloed kan hebben op bewind. De machtiging werd verleend, omdat deze wens tot het doen van schenkingen was vastgelegd in het levenstestament.⁶⁵

Brinkman en Van Anken denken dat wanneer iemand een levenstestament heeft, hij zich mogelijk hiermee tegen de instelling van een bewind verzet. Zij denken op zijn minst dat het een aanwijzing kan zijn. Verder moet de bewindvoerder periodiek verslag uitbrengen aan de kantonrechter volgens art. 1:446a BW. Dit verslag bevat een beschrijving van het verloop van het bewind en het moet een antwoord geven op de vraag of het bewind moet worden voortgezet of dat wellicht een minder verstrekkende maatregel passend is. Verder kan de kantonrechter een bewind opheffen, als de noodzaak van dat bewind ontbreekt.⁶⁶ Indien een levenstestament bestaat en de kantonrechter bekend is met het bestaan, kan hij de afweging maken of de instelling van bewind noodzakelijk is. Dit is overigens niet de maatstaf van art. 1:431 lid 1 BW voor de instelling van het bewind. Brinkman en Van Anken zijn echter wel van mening dat het levenstestament hierin een rol moet spelen.

Verder bepaalt art. 1:435 lid 3 BW dat voor de keuze van de bewindvoerder rekening moet worden gehouden met de wensen van de onderbewindgestelde. De kantonrechter kan afwijken van de wens door gemotiveerde dringende redenen kenbaar te maken.

Kortom, een levenstestament kan mogelijk de instelling van een bewind voorkomen. Wanneer toch een bewind wordt ingesteld, kan een levenstestament invloed hebben op de benoeming van de bewindvoerder. Dit kan slechts wanneer hierover bepalingen zijn opgenomen.⁶⁷ Als een bewind wordt ingesteld, betekent dit overigens niet dat de volmacht in het levenstestament automatisch eindigt. De volmacht kan blijven bestaan naast het bewind. In een levenstestament kan echter wel opgenomen worden dat de volmacht eindigt wanneer bewind wordt ingesteld over het volledige vermogen van de betrokkene.⁶⁸

Invloed op mentorschap

Een mentorschap wordt doorgaans niet ingesteld als de betrokkene op een andere wijze kan worden beschermd, bijvoorbeeld middels een levenstestament. In het levenstestament kan een medische gevolmachtigde worden benoemd voor de behartiging van de niet-vermogensrechtelijke belangen van de levenstestateur. Wanneer de kantonrechter toch een mentorschap instelt, moet hij de wensen van de betrokkene in acht nemen, wanneer deze wensen kenbaar zijn gemaakt in het levenstestament. Verder moet de mentor rekening houden met de verzoeken en wensen van de betrokkene over de behartiging van zijn niet-vermogensrechtelijke belangen.

⁶⁴ Art. 3:72 onder a BW.

⁶⁵ B.O. Kapma, 'Het levenstestament', VFP 2011/(7/8), Deventer: Wolters Kluwer Uitgevers 2011.

⁶⁶ Art. 1:449 lid 2 BW.

⁶⁷ R.E. Brinkman en J.M. van Anken, 'Levenstestament versus bewind en mentorschap 'waarom moeilijk doen als het samen kan'', WPNR 2015(7064), Den Haag: Sdu Uitgevers 2015, p. 470-476.

⁶⁸ Hof Amsterdam, 2 februari 2016, ECLI:NL:GHAMS:2016:346.

In dit geval kan het levenstestament ook effect hebben op de benoeming van een mentor. De rechter moet in beginsel de wensen van de betrokkene volgen.⁶⁹ De mentor moet daarnaast rekening houden met art. 7:450 lid 3 BW waarin is bepaald dat de wensen van de betrokkene, als het aankomt op medische behandelingen in acht moeten worden genomen. De mentor hoeft daar slechts rekening mee te houden als deze wensen schriftelijk zijn vastgelegd. De mentor kan hier alleen van afwijken wanneer daarvoor gegronde redenen geeft.⁷⁰ Ook voor het mentorschap geldt dat de volmacht in een levenstestament niet automatisch eindigt als een mentorschap wordt ingesteld.

2.10 Ontwikkelingen in de jurisprudentie

2.10.1 Het levenstestament en curatele

In een uitspraak van 26 februari 2015 van de Rechtbank Gelderland⁷¹ is de wens van de rechthebbende uit het levenstestament niet opgevolgd. Het ging in deze zaak om een verzoek van twee dochters om de ondercuratelestelling van hun moeder. Het vermogen van moeder was al eerder onder bewind gesteld, maar deze bewindvoerders zijn door de rechter ontslagen bij beslissing van 1 mei 2014. Bij die beschikking werd meteen een nieuwe professionele bewindvoerder benoemd.

Op 19 juli 2013 heeft moeder een levenstestament op laten stellen bij de notaris. Hierin heeft zij haar twee dochters benoemd tot gevolmachtigden voor alle rechtshandelingen. Ook werd in het levenstestament bepaald dat ingeval bewind over het vermogen van moeder moet worden ingesteld, zij de twee dochters gezamenlijk als bewindvoerder wil laten benoemen. Het levenstestament zwijgt echter over curatele. Omdat moeder niet wilde meewerken aan onderzoeken om vast te stellen of ondercuratelestelling noodzakelijk was, heeft de rechter een bezoek gebracht aan moeder. Tijdens dit bezoek en op grond van de verdere bevindingen, werd curatele noodzakelijk geacht.

Uit het levenstestament bleek niets over curatele en de benoeming van curatoren. Omdat wel bekend was dat moeder de twee dochters, als bewindvoerders wilde benoemen, kon ervan worden uitgegaan dat moeder ze ook tot curatoren wilde benoemen. Ondanks dat de wil van moeder geuit was in het levenstestament, heeft de rechter in het belang van moeder de twee dochters niet tot curatoren benoemd. Door de instelling van curatele over moeder, vervalt de volmacht die aan de twee dochters is gegeven in het levenstestament.

Uit deze uitspraak valt dus af te leiden dat de wens van een levenstestateur weldegelijk wordt meegewogen, wanneer deze kenbaar is gemaakt in een levenstestament. Als de rechter toch tot de conclusie komt dat in het belang van betrokkene een ander persoon moet worden benoemd tot curator, kan de rechter hiervan afwijken. Wel moet de rechter dat besluit met redenen omkleeden.

2.10.2 Het levenstestament en bewind

In de uitspraak van 16 maart 2015 van de Rechtbank Oost-Brabant⁷² ging het om het volgende. De rechthebbende had in 2013 een levenstestament opgesteld waarin hij zijn twee dochters, ieder afzonderlijk, een volledige volmacht heeft gegeven om namens hem alle beslissingen op medisch en zakelijk gebied te kunnen nemen. De twee zonen van rechthebbende verzochten om instelling van bewind over het vermogen van rechthebbende en om hen tot bewindvoerders te benoemen. De rechter heeft dit verzoek afgewezen, omdat de verstoorde onderlinge verhoudingen tussen de kinderen van rechthebbende onvoldoende grond was om een bewind in te stellen. Verder werd door de

⁶⁹ Art. 1:452 lid 3 BW.

⁷⁰ R.E. Brinkman en J.M. van Anken, *‘Levenstestament versus bewind en mentorschap ‘waarom moeilijk doen als het samen kan’*, WPNR 2015(7064), Den Haag: Sdu Uitgevers 2015, p. 470-476.

⁷¹ Rb. Gelderland, 26 februari 2015, ECLI:NL:RBGEL:2015:1476.

⁷² Rb. Oost-Brabant, 16 maart 2015, ECLI:NL:RBOBR:2015:1548.

twee zonen aangevoerd dat rechthebbende niet wilsbekwaam zou zijn tijdens het opmaken van het levenstestament. De rechter had hier echter geen twijfel over. De twee dochters blijven daarom gevolmachtigden zoals dit in het levenstestament werd bepaald.

In de hiervoor genoemde uitspraak is te zien dat vader de benodigde zaken had geregeld in zijn levenstestament en dat bewind daarom overbodig was. De dochters blijven dus gevolmachtigden. In de uitspraken die hierna aan bod komen, is juist wel afgeweken van wat in het levenstestament is bepaald. Hier volgt een aantal uitspraken waar toch bewind werd ingesteld, ondanks het bestaan van een levenstestament.

In de uitspraak van 26 maart 2015 van de Rechtbank Oost-Brabant⁷³ werd een bewind ingesteld, ondanks dat een gevolmachtigde was benoemd in een levenstestament. Het ging hier om twee rechthebbenden die hun dochter een algemene volmacht hadden gegeven in een levenstestament. Omdat aan de rechthebbenden een persoonsgebonden budget (hierna: PGB) was toegekend, wilde het zorgkantoor dat een bewind werd ingesteld over dit PGB. Ondanks dat de rechter niet begreep waarom het zorgkantoor de machtiging van de dochter niet accepteerde, werd bewind uitgesproken om het verlenen van de zorg niet te frustreren. Het bewind werd in dit geval slechts uitgesproken over de betreffende PGB-gelden en de dochter werd tot bewindvoerder benoemd.

In de uitspraak van 31 maart 2015 van de Rechtbank Oost-Brabant⁷⁴ werd een bewind ingesteld, ondanks het bestaan van een levenstestament waarin een volledige volmacht werd gegeven aan alle kinderen van rechthebbende. Toch heeft de rechter in deze zaak een bewind ingesteld over alle goederen van rechthebbende, omdat was gebleken dat rechthebbende vatbaar was voor colportage. De kantonrechter heeft tevens bepaald dat dit bewind moest worden ingeschreven in het openbare curatele- en bewindregister op grond van art. 1:436 BW, ter bescherming van de rechthebbende.

2.10.3 Het levenstestament en mentorschap

In de volgende uitspraak⁷⁵ ging het zowel om bewind als om mentorschap. De rechthebbende heeft in 2014 een levenstestament opgesteld waarin hij zijn dochter een algemene volmacht gaf. Verder had hij opgenomen dat zijn dochter tot bewindvoerder en/of mentor moest worden benoemd, mocht het zover komen. De rechtbank had echter een professionele bewindvoerder benoemd. Dochter was het daar niet mee eens, omdat in het levenstestament stond dat de wens was dat zij de bewindvoerder moest worden.

Het Hof stelde dat de wensen van de rechthebbende gerespecteerd moeten worden, tenzij gegronde redenen toestaan om van zijn wensen af te wijken. In dit geval gaf het Hof aan dat deze gegronde redenen aanwezig waren. Dochter had namelijk niet in het belang van rechthebbende gehandeld, door ruim € 33.000,- aan zijn vermogen te onttrekken ten gunste van zichzelf. Om deze reden bekrachtigde het Hof de beslissing van de rechtbank. De professionele bewindvoerder bleef dus onveranderd. Daarnaast achtte het Hof gegronde redenen aanwezig om een mentorschap in te stellen over de rechthebbende en de dochter niet als mentor te benoemen. Hier werd dus voor zowel de benoeming van de bewindvoerder als voor het instellen van het mentorschap gemotiveerd afgeweken van de wensen uit het levenstestament.

2.11 Het nieuwe model levenstestament van de KNB

Het nieuwe model levenstestament richt zich uitdrukkelijk op de aanleiding die iemand geeft om een levenstestament op te laten stellen. Voor banken geeft dat zekerheid dat de levenstestateur de intentie heeft dat de volmacht moet blijven gelden als hij

⁷³ Rb. Oost-Brabant, 26 maart 2015, ECLI:NL:RBOBR:2015:1997.

⁷⁴ Rb. Oost-Brabant, 31 maart 2015, ECLI:NL:RBOBR:2015:1998.

⁷⁵ Hof Amsterdam, 2 februari 2016, ECLI:NL:GHAMS:2016:346.

wilsonbekwaam is. In beginsel krijgt de gevolmachtigde de meeste uitgestrekte (algemene) bevoegdheid. Dit betekent dat wanneer meerdere gevolmachtigden worden benoemd, zij ieder afzonderlijk bankzaken kunnen regelen. Een volmacht waarbij twee gevolmachtigden werden benoemd die uitsluitend gezamenlijk mochten handelen, leidde tot problemen in de praktijk. Daarom is dit aangepast in het nieuwe model. Om de mogelijkheid tot misbruik te verkleinen, kan een toezichthouder worden benoemd. Ook zijn de regelingen over het toezicht en het afleggen van rekening en verantwoording in het nieuwe model uitgebreid.

In het artikel *‘Een nieuw KNB-model levenstestament’*, door L.M. de Hoog wordt het nieuwe KNB-model levenstestament besproken. In deze paragraaf komen enkele aspecten van dit model levenstestament aan bod. Daarnaast worden ook aanbevelingen gedaan over wat volgens De Hoog wel of niet verstandig is om op te nemen.

In beginsel krijgt de gevolmachtigde de ruimst mogelijke vertegenwoordigingsbevoegdheid, om de praktische uitvoerbaarheid te kunnen realiseren. Het gaat hier om de algemene volmacht zoals omschreven in art. 3:62 lid 1 BW. Deze volmacht berust uitdrukkelijk op beschikkingsdaden en dus niet alleen op beheersdaden. Op deze manier kan de gevolmachtigde alle rechtshandelingen verrichten die middels vertegenwoordiging kunnen worden verricht. Een aantal rechtshandelingen wordt hiermee uitgezonderd, omdat hiervoor een vertegenwoordigingsverbod geldt. Dit zijn de uiterste wilsbeschikking, het codicil en de schenking des doods die eerder werden genoemd.

Verder kunnen in het levenstestament beperkingen worden opgenomen en specifieke rechtshandelingen worden uitgesloten die niet gebaseerd zijn op de wet. Hierbij kan worden gedacht aan beperkingen voor schenkingen, bijvoorbeeld dat slechts onder bepaalde voorwaarden geschonken mag worden. Wanneer de levenstestateur dergelijke beperkende voorwaarden wenst op te nemen, moet expliciet worden bepaald dat deze bepalingen intern werken, dus tussen de volmachtgever en de gevolmachtigde.

Verder is in het model een apart tekstblok opgenomen waarin de bevoegdheden van de gevolmachtigde nader uitgewerkt kunnen worden. Dit staat in een lijst van vermogensrechtelijke rechtshandelingen; deze functioneert alleen als opheldering en is daarom niet limitatief. Om deze reden mag dan ook niet worden gesteld dat de bevoegdheden die hierin niet zijn opgenomen, daarmee worden uitgesloten.

Ook wordt aandacht besteed aan het tegengaan van misbruik van de financiën in het model levenstestament. In principe kan de gevolmachtigde bindende rechtshandelingen verrichten zonder rechterlijk toezicht volgens art. 1:441 lid 2 BW. Hieronder vallen ook rechtshandelingen waarbij de gevolmachtigde als wederpartij van de volmachtgever optreedt (Selbsteintritt⁷⁶). Er moet een duidelijke volmacht worden afgegeven om misverstanden in dit geval te voorkomen. De bescherming van de levenstestateur kan worden gewaarborgd door bijvoorbeeld aan te geven dat de gevolmachtigde rekening en verantwoording moet afleggen aan een toezichthouder. Er wordt geadviseerd om altijd een toezichthouder te benoemen in het levenstestament, ongeacht wie tot gevolmachtigde wordt benoemd.⁷⁷ Het nieuwe KNB-model levenstestament is opgenomen in bijlage 2.

⁷⁶ Art. 3:68 BW. De bevoegdheid tot Selbsteintritt houdt in dat, tenzij anders is bepaald, een gevolmachtigde slechts dan als wederpartij van de volmachtgever kan optreden, wanneer de inhoud van de te verrichten rechtshandeling zo nauwkeurig vaststaat, dat strijd tussen beider belangen is uitgesloten.

⁷⁷ L.M. de Hoog, *‘Een nieuw KNB-model levenstestament’*, JBN 2015(6) nr. 27, Den Haag: Sdu Uitgevers 2015.

2.12 Acceptatie door derden

2.12.1 Acceptatie door banken

Voordat onderzoek werd gedaan en het nieuwe model levenstestament nog niet bestond, was er onduidelijkheid onder banken over hoe ver de zeggenschap van een gevolmachtigde doorwerkt over de financiën van de volmachtgever. Ook werden volmachten met bevoegdheidsbeperkingen over het algemeen niet door banken geaccepteerd. Simpelweg omdat zij geen controle kunnen uitoefenen op de manier waarop door de gevolmachtigde over de rekening van de volmachtgever wordt beschikt. Alleen als een ondervolmacht wordt opgenomen, zullen banken mogelijk volmachten accepteren waarin gezamenlijke gevolmachtigden zijn benoemd. Deze onduidelijkheid is weggenomen door de aanpassing van het KNB-model. De KNB en de Nederlandse Vereniging van Banken (hierna: NVB) hebben overeenstemming bereikt en daarom kan nu worden gesteld dat levenstestamenten die worden opgesteld aan de hand van het nieuwe model, meer kans maken op acceptatie door banken.⁷⁸ De bank kan echter, zonder duidelijk te motiveren waarom, in bepaalde gevallen toch besluiten geen medewerking te verlenen.

Sommige banken zien voordelen in een notarieel levenstestament. Zij prefereren dus de notariële akte in plaats van een onderhandse akte.⁷⁹ Daarnaast kan over het algemeen (ondanks de aanpassing van het KNB-model levenstestament) worden gesteld dat banken terughoudend zijn met het gebruik van volmachten. Ook komt het voor dat banken slechts door henzelf opgestelde bankvolmachten accepteren. Deze bankvolmacht geldt alleen wanneer de volmachtgever nog wilsbekwaam is. Omdat de bank een verstrekende zorgplicht naar haar klanten toe heeft en omdat banken bang zijn voor misbruik van volmachten, blijven zij terughoudend omgaan met het gebruik hiervan.⁸⁰

2.12.2 Acceptatie door huisartsen

Een behandelend arts moet de wensen en verzoeken van een levenstestateur meewegen in zijn beslissingen op medisch gebied. Hij is echter niet gebonden aan deze wensen en verzoeken. Euthanasie is in Nederland geen plicht van de behandelend arts en ook geen recht van de patiënt.⁸¹ Daarnaast kan het zijn dat de arts twijfelt aan de wil van betrokkene wanneer een levenstestament tien jaar geleden is opgemaakt. Artsen zijn verder gebonden aan voor hen geldende normen die zij ook in acht moeten nemen.

2.12.3 Acceptatie door rechters

Acceptatie door rechters van het levenstestament komt aan bod wanneer een rechter moet beslissen of de instelling van curatele, bewind of mentorschap noodzakelijk is. De rechter moet de wensen en de verzoeken die door een levenstestateur zijn vastgelegd, meenemen in zijn overweging. De rechter is echter niet gebonden aan deze wensen en verzoeken.⁸² De rechter kan altijd afwijken van wat is opgenomen in het levenstestament, maar dit moet hij dan wel met redenen omkleden.

⁷⁸ KNB, 'Banken accepteren nieuw model levenstestament', 23 maart 2015, www.knb.nl (zoek op: nieuw model levenstestament).

⁷⁹ Engelbertink 2013, p. 69.

⁸⁰ Rapport Blankman & Kaljee 2013, p. 17.

⁸¹ A.H.N. Stollenwerck & R.C.E. van der Heide- van IJzinga Veenstra, 'Het levenstestament, een inleiding', FTV 2010/40, Den Haag: Sdu Uitgevers 2010, p. 7.

⁸² A.H.N. Stollenwerck & R.C.E. van der Heide- van IJzinga Veenstra, 'Het levenstestament, een inleiding', FTV 2010/40, Den Haag: Sdu Uitgevers 2010, p. 7.

Hoofdstuk 3 De notaris en het levenstestament

In hoofdstuk 2 is ingegaan op het levenstestament in de literatuur. Voor hoofdstuk 3 heeft een onderzoek plaatsgevonden naar het levenstestament in de praktijk onder verschillende notariskantoren. De e-mail met bijbehorende enquêtevragen die voor de uitvoering van dit onderzoek naar de externe notarissen is verstuurd, is opgenomen in bijlage 3. Daarnaast zijn andere notarissen telefonisch benaderd voor een kort interview. Deze interviewvragen zijn opgenomen in bijlage 4. Het doel van de enquête en de interviews is om na te gaan wat gebruikelijk is onder notarissen (niet aangesloten bij de DELA NotarisService) als het gaat om het opstellen van het levenstestament en de tarieven die daarvoor gelden. Om de privacy van de notarissen te beschermen, worden geen gegevens van de notarissen bekend gemaakt. De resultaten van de enquête en de interviews zijn samengevoegd, zodat per vraag één overzicht van alle resultaten is gevormd.

3.1 Inleiding

De enquête is naar 103 verschillende notarissen in Nederland verstuurd. De notarissen hebben een persoonlijke e-mail ontvangen die een link bevatte waarop ze konden klikken om de enquête vervolgens anoniem in te vullen en in te dienen. Twee weken na ontvangst van de eerste e-mail werd naar alle notariskantoren een algemene herinnering verstuurd. Uiteindelijk hebben 27 notarissen de enquêtevragen beantwoord. Een overzicht van alle enquêtevragen met bijbehorende antwoorden van de notarissen is opgenomen in bijlage 5. Daarnaast hebben 14 van 26 andere notariskantoren telefonisch antwoord gegeven op de vragen. Voor een overzicht van de interviews met de notarissen, wordt verwezen naar bijlage 6.

3.2 De resultaten van de enquêtes en de interviews

In totaal hebben 41 notarissen hun medewerking verleend aan dit onderzoek. Hieronder wordt per sub-paragraaf gekeken naar de vragen die zijn gesteld en de resultaten die daaruit zijn voortgekomen. Deze resultaten zijn uitgewerkt in figuren, zoals te vinden in bijlage 7.

3.2.1 Aantal opgestelde levenstestamenten in 2015 (alleen enquêtevraag)

De eerste vraag die in de enquête werd gesteld, was: 'Hoeveel levenstestamenten heeft uw kantoor ongeveer opgesteld in het afgelopen jaar?' Deze vraag werd gesteld om een idee te krijgen van het aantal levenstestamenten dat door dat specifieke kantoor werd opgesteld in 2015. Er zijn zowel grote als kleine kantoren benaderd, dus dat zou het verschil kunnen verklaren. In figuur 3 zijn de resultaten opgenomen. In deze figuur is te zien dat het aantal opgestelde levenstestamenten in 2015 uiteenloopt van 10 tot 900.

3.2.2 Aanleiding voor het opstellen van een levenstestament

De vraag die daarna is gesteld, was: 'Wat is de (voornaamste) aanleiding van mensen om een levenstestament te laten opstellen?' Als deze reden wordt opgenomen, is het duidelijk voor instanties dat het de intentie van de levenstestateur is om de volmacht door te laten lopen ingeval van zijn wilsonbekwaamheid. De meest voorkomende aanleidingen zijn te vinden in figuur 4.

Uit figuur 4 blijkt dat er uiteenlopende redenen bestaan om een levenstestament op te laten stellen. 33% van de notarissen geeft aan dat de meest voorkomende reden is dat mensen de zaken geregeld willen hebben voor het geval ze dat zelf niet meer kunnen wegens wilsonbekwaamheid. Hiermee hangt de reden 'regie in eigen handen houden' samen, omdat de mensen middels een levenstestament zelf een gevolmachtigde kunnen aanwijzen en ze zelf kunnen bepalen welke bevoegdheden deze gevolmachtigde wel en

niet krijgt. Een andere reden die door 21% van de notarissen als veel voorkomende aanleiding wordt gegeven is de wens om de instelling van curatele/bewind te voorkomen. In sub-paragraaf 2.9.3 onder *'Invloed op het bewind'* werd eerder gesproken over de eventuele mogelijkheid om bewind te voorkomen door een levenstestament op te stellen. In deze sub-paragraaf staat dat Brinkman en Van Anken denken dat het levenstestament op zijn minst een aanwijzing kan zijn van de levenstestateur om bewind te willen voorkomen. Uit de resultaten van dit praktische onderzoek, blijkt dat veel mensen inderdaad een levenstestament laten opstellen om bewind te willen voorkomen.

3.2.3 Belangrijkste bepalingen

Vervolgens is de notarissen gevraagd welke bepalingen volgens hen belangrijk zijn om op te nemen in een levenstestament. Deze vraag is gesteld om na te gaan of notarissen dezelfde denkwijze hebben over wat zeker in een levenstestament moet staan. In figuur 5 is te zien welke bepalingen de notarissen belangrijk vinden. Deze bepalingen moeten dus volgens hen altijd in het levenstestament staan.

Uit figuur 5 blijkt dat door 33% van de notarissen wordt aangeraden om altijd een algemene volmacht op te nemen. Naast deze vermogensrechtelijke volmacht, kan ook een medische volmacht worden opgenomen. De medische volmacht wordt door 14% van de notarissen als belangrijkste bepaling beschouwd. Een ander belangrijk aspect is toezicht en rekening en verantwoording. Hieronder valt het aanwijzen van een toezichthouder en met welke regelmaat rekening en verantwoording moet worden afgelegd. Door 11% van de notarissen wordt dit als belangrijkste gezien.

3.2.4 Bepalingen om af te raden

Vervolgens wordt hier gekeken naar de bepalingen die juist worden afgeraden. Deze vraag is essentieel om te kijken of er bepalingen zijn die notarissen afraden, ondanks dat het levenstestament persoonsgebonden is en ieder individu in beginsel zelf mag bepalen wat erin wordt opgenomen. In figuur 6 is een overzicht opgenomen van deze bepalingen.

Door 31% van de notarissen wordt aangegeven dat zij niet per definitie bepalingen afraden, omdat het levenstestament immers bepalingen bevat die de betrokkene wil opnemen. Wel worden eventuele risico's toegelicht, bijvoorbeeld dat een beperkte volmacht voor banken in de praktijk niet werkt. 15% van de notarissen raadt het af om een euthanasieverklaring op te nemen in een levenstestament. Zij adviseren cliënten hiervoor contact op te nemen met de huisarts om het daar te laten regelen. Ook raadt 14% het af om persoonlijke en/of medische wensen op te nemen, omdat dit geen rechtskracht heeft. Het zijn namelijk slechts wensen van de cliënt waar vaak niets mee wordt gedaan, omdat de cliënt op het moment van toepassing van de wensen wilsonbekwaam is. Dan kan niet worden nagegaan of hij nog steeds achter zijn beslissing staat.

3.2.5 Cliënt wil toch afgeraden bepalingen opnemen, wat nu? (alleen interviewvraag)

Hier is gevraagd wat de notaris zou doen als de cliënt toch een bepaling wil opnemen, die is afgeraden. Uit figuur 7 blijkt dat 29% van de notarissen de bepaling dan opneemt, omdat het de wens van de cliënt is. 36% van de notarissen zegt de bepaling dan toch op te nemen, maar een extra document of iets dergelijks aan het levenstestament toe te voegen, waarin staat dat de cliënt bekend is met de risico's en de gevolgen van die bepaling. Als het gaat om het opnemen van de euthanasieverklaring, terwijl de notaris afraadt, dan wordt de cliënt in 21% van de gevallen doorverwezen naar een (huis)arts.

3.2.6 Gemiddelde tijdsbesteding

Aan de notarissen is ook gevraagd hoe lang zij bezig zijn met het intakegesprek, het opstellen- en het passeren van de akte. Aan ieder kantoor is gevraagd hoe lang ze met

ieder onderdeel afzonderlijk bezig zijn, omdat dit kan samenhangen met de tarieven van een levenstestament. Meestal geldt: hoe langer het kantoor bezig is, hoe hoger de kosten zullen zijn. Verder is deze vraag van belang om uiteindelijk het standaardtarief voor het levenstestament te kunnen berekenen dat wordt toegevoegd aan de NotarisService.

Uit figuur 8 is af te leiden dat 21 notariskantoren gemiddeld 60 minuten bezig zijn met het intakegesprek. Wel wordt door de meeste kantoren duidelijk gemaakt dat het gaat om een schatting, omdat het in ieder afzonderlijk geval anders is, iedere cliënt heeft immers andere wensen. 12 kantoren doen ongeveer 30 minuten over het opstellen van een levenstestament en 10 kantoren zijn hier 60 minuten mee bezig. Dit hangt samen met het feit dat sommige kantoren geen uitgebreide levenstestamenten aanbieden, maar slechts de eenvoudigere volmacht, zonder richtlijnen en wensen van de levenstestateur. Voor het passeren van de akte wordt door 22 kantoren 30 minuten gerekend. De notarissen vertellen dat dit komt doordat tijdens het intakegesprek is ingegaan op de wensen van de betrokkene(n) en wanneer de conceptakte wordt toegezonden, duidelijk wordt op welke manier de wensen in de akte zijn gegoten. Het passeren gaat daardoor vrij snel.

3.2.7 De tarieven

Tot slot is gevraagd: 'Wat zijn uw tarieven voor het opstellen van het levenstestament? En waar zijn deze tarieven op gebaseerd?' Deze vragen zijn gesteld om te kijken hoe ver de tarieven uiteenlopen. Er is gevraagd waarop de tarieven zijn gebaseerd om te kijken of deze reden de hoogte van de tarieven beïnvloedt. Om een voorbeeld te noemen: een kantoor dat alleen een eenvoudige volmacht maakt, zonder expliciete wensen, rekent over het algemeen een lager tarief dan een kantoor dat een uitgebreid levenstestament opstelt waarin alle specifieke wensen staan. In figuur 9 is een overzicht van de tarieven opgenomen. Dit is een globaal overzicht, omdat sommige kantoren de tarieven noemden inclusief bijkomende kosten als btw en inschrijving in het CLTR en andere kantoren noemden de prijs exclusief deze bijkomende kosten.

Uit het overzicht blijkt dat tussen de € 200,- en € 600,- wordt gerekend voor een levenstestament voor één persoon. Voor twee personen ligt het tarief tussen de € 300,- en de € 1000,-. Het gemiddelde tarief dat wordt gerekend voor een levenstestament voor één persoon is € 371,02 en € 537,86 voor een levenstestament voor twee personen. Door de meeste notarissen wordt duidelijk gemaakt dat deze tarieven worden gebaseerd op het uurtarief en op de bestede tijd.

3.3 Tussenconclusie

De deelvraag die bij dit hoofdstuk hoort, is: 'Wat zijn de mogelijkheden en de tarieven voor het opstellen van een levenstestament bij notariskantoren die niet zijn aangesloten bij de DELA NotarisService?'. Het antwoord op deze vraag is het volgende. In beginsel zijn de mogelijke bepalingen oneindig, omdat het levenstestament vormvrij is en dat betekent dat alles daarin kan worden opgenomen. Toch wordt dit beperkt, doordat notarissen aangeven dat er bepalingen zijn die belangrijk zijn om op te nemen en doordat er bepalingen zijn die worden afgeraden. Bepalingen die door notarissen belangrijk worden geacht, zijn de zakelijke en de medische volmacht. Bepalingen die worden afgeraden, zijn bijvoorbeeld bepalingen omtrent euthanasie. Omdat sommige bepalingen worden afgeraden, worden de mogelijkheden voor de bepalingen die worden opgenomen in een levenstestament dus beperkt. Dit omdat wordt gekeken of over het algemeen in de praktijk rekening wordt gehouden met deze bepalingen. Wanneer dit niet het geval is, bijvoorbeeld bij de euthanasieverklaring, wordt het minder aantrekkelijk om deze bepalingen op te nemen. Er wordt dus een onderscheid gemaakt tussen bepalingen die theoretisch gezien kunnen worden opgenomen en bepalingen die daadwerkelijk in de praktijk worden uitgevoerd. Daarnaast ligt het gemiddelde tarief voor één levenstestament rond de € 371,02 en voor twee levenstestamenten (voor partners) rond de € 537,86.

Hoofdstuk 4 Het tussenadvies aan de VoorelkaarDesk

In dit hoofdstuk wordt een tussenadvies gegeven aan de VoorelkaarDesk. Aan de hand van dit tussenadvies wordt een format opgesteld dat door de VoorelkaarDesk wordt gebruikt tijdens het intakegesprek met de cliënt. In dit tussenadvies worden de belangrijkste bepalingen aangehaald en wordt gemotiveerd waarom deze bepalingen wel of niet in het format moeten staan. De bepalingen die wel in het format moeten staan, worden vastgelegd in dit format dat vervolgens naar de notaris wordt verstuurd. De notaris verwerkt de bepalingen uit het format in de akte. Er kan geen advies worden gegeven over de precieze inhoud van de akte, omdat de aangesloten notarissen allen hun eigen model gebruiken om het levenstestament op te stellen. Hier kan noch door de onderzoekster noch door de VoorelkaarDesk invloed op worden uitgeoefend.

4.1 Advies over mogelijke bepalingen

Allereerst wordt een schematisch overzicht weergegeven in figuur 11 van mogelijke bepalingen die besproken worden. In dit overzicht wordt aangegeven of de onderzoekster voor of tegen het opnemen van die bepaling is. Hierna worden deze bepalingen één voor één besproken.

VOOR	TEGEN
Doel voor het opstellen van het levenstestament opnemen	Geen doel voor het opstellen van het levenstestament opnemen
Algemene volmacht	Beperkte volmacht
Directe ingang volmacht	Ingang volmacht na artsenverklaring wilsonbekwaamheid
De gevolmachtigde: - Tevens curator, bewindvoerder, mentor - Opvolgend gevolmachtigde benoemen - Meerdere gevolmachtigden afzonderlijke bevoegdheid geven	De gevolmachtigde: - Geen mogelijk curator, bewindvoerder, mentor benoemen - Geen opvolgend gevolmachtigde benoemen - Meerdere gevolmachtigden uitsluitend gezamenlijk bevoegd
Richtlijnen voor de uitvoering van de bevoegdheden: - Beperkte Selbsteintritt - Toezichthouder benoemen - Rekening en verantwoording afleggen - Beperkte schenkbevoegdheid - Beperkingen verkoop en levering eigen woning	Algemene volmacht zonder intern geldende beperkingen: - Onbeperkte Selbsteintritt - Geen toezichthouder benoemen - Geen rekening en verantwoording afleggen - Onbeperkte schenkbevoegdheid - Onbeperkte bevoegdheid verkoop en levering eigen woning
Medische volmacht	Geen medische volmacht
Ondernemersvolmacht regelen rechtstreeks bij de notaris	Ondernemersvolmacht in levenstestament via NotarisService
Einde volmacht door bewind	Volmacht loopt door na instelling bewind
Euthanasieverklaring bij arts regelen	Euthanasieverklaring in levenstestament
Hechten als bijlagen aan levenstestament: - Medische wensen - Persoonlijke wensen - Inloggegevens	Medische wensen, persoonlijke wensen, inloggegevens opnemen in levenstestament

Figuur 11

4.1.1 Doel van het levenstestament

Allereerst wordt geadviseerd om het doel van het levenstestament op te nemen. De aanleiding van de levenstestateur om een levenstestament op te stellen, wordt op deze manier vastgelegd. Het levenstestament kan bijvoorbeeld worden opgemaakt, omdat de

levenstestateur wenst te voorkomen dat zijn vermogen onder bewind wordt gesteld. Het is van belang om deze aanleiding vast te leggen, omdat dit voor derden duidelijkheid geeft over de bedoeling van de levenstestateur. Wanneer bijvoorbeeld een rechter, na inzage in het levenstestament, ziet dat de bedoeling van de levenstestateur is om bewind te voorkomen, kan de rechter dit meenemen in zijn beslissing.

Verder moet het levenstestament altijd vermelden dat het voorziet in de situatie dat de levenstestateur door wilsonbekwaamheid niet meer in staat geacht wordt om zijn eigen belangen te behartigen. Daaruit volgt namelijk dat het de intentie van de levenstestateur is dat het levenstestament nog steeds kan worden uitgevoerd wanneer wilsonbekwaamheid van de levenstestateur intreedt. Stel dat een derde, bijvoorbeeld de bank, aan de gevolmachtigde inzage vraagt in het levenstestament, dan wordt voor de bank duidelijk dat de gevolmachtigde ook in de situatie van wilsonbekwaamheid van de volmachtgever bevoegd is om de bankzaken van de volmachtgever te regelen.

4.1.2 Algemene volmacht

Om onduidelijkheid in de praktijk te voorkomen, wordt geadviseerd om een algemene volmacht in de zin van art. 3:62 lid 1 BW op te nemen en geen beperkte volmacht. Een beperkte volmacht kan bijvoorbeeld bepalen dat een gevolmachtigde maximaal € 50,- per dag mag pinnen. Een bank kan niet controleren of een gevolmachtigde slechts bevoegd is om maximaal € 50,- per dag op te nemen bij een geldautomaat. Om dat te controleren zou een bankmedewerker moeten meelopen met de gevolmachtigde naar een geldautomaat om te controleren of het maximale bedrag niet overschreden wordt. Dit is onbegonnen werk en daarom moet een algemene volmacht zonder beperkingen worden verleend aan de gevolmachtigde. In hoofdstuk 2 paragraaf 2.11 is beschreven dat het model levenstestament van de KNB werd aangepast, omdat uit de praktijk was gebleken dat een beperkte volmacht niet werkt. Er is bepaald dat een gevolmachtigde de ruimst mogelijke bevoegdheid moet krijgen om de praktische uitvoerbaarheid te kunnen realiseren. Omdat dus uit onderzoek is gebleken dat een beperkte volmacht niet kan worden toegepast, wordt geadviseerd om een algemene volmacht op te nemen in het levenstestament.

4.1.3 Directe ingang volmacht

Nadat een vertrouwenspersoon tot gevolmachtigde is aangewezen, moet tevens worden bepaald op welk moment de volmacht ingaat. Er zijn twee mogelijkheden: de volmacht kan direct ingaan, nadat de akte ondertekend is of de volmacht kan ingaan wanneer een verklaring door een arts wordt afgegeven waarin staat dat de levenstestateur wilsonbekwaam is. Hier wordt aangeraden om de volmacht direct in te laten gaan na ondertekening. Het kost namelijk tijd en geld wanneer een verklaring van een arts nodig is om wilsonbekwaamheid vast te stellen. In deze tijd kan de levenstestateur niet meer handelen, omdat hij wilsonbekwaam is en de gevolmachtigde kan pas handelen vanaf het moment dat de verklaring is afgegeven. Hierdoor kan een tijd niet over het vermogen van betrokkene worden beschikt en dat kan problemen met zich meebrengen. Om deze problemen te voorkomen, wordt aangeraden om de volmacht direct in te laten gaan. Zolang de levenstestateur wilsbekwaam is, kan hij blijven handelen en blijven beschikken over zijn eigen vermogen.

4.1.4 De persoon van de gevolmachtigde

In het levenstestament wordt een gevolmachtigde aangewezen die de belangen van de levenstestateur kan behartigen. In het levenstestament kan worden bepaald dat de gevolmachtigde tevens curator, bewindvoerder en/of mentor moet zijn ingeval een van de wettelijke beschermingsmaatregelen wordt uitgesproken. Wanneer de levenstestateur dit wenst, wordt aangeraden dit expliciet vast te leggen in het levenstestament, omdat de

rechter hier rekening mee moet houden.⁸³ Ook wordt aangeraden dat de levenstestateur een opvolgend gevolmachtigde aanwijst die de taak van de eerste gevolmachtigde over kan nemen, mocht hij niet meer in staat zijn de taken uit te voeren. Zo houdt de levenstestateur ook hier de regie in eigen handen door dit zelf bepalen.

Meerdere gevolmachtigden afzonderlijk bevoegd

Wanneer meerdere personen tot gevolmachtigde worden benoemd, moet worden bepaald of zij afzonderlijk of gezamenlijk bevoegd zijn. Het advies is om te bepalen dat alle gevolmachtigden afzonderlijk van elkaar bevoegd zijn om (rechts)handelingen te verrichten, om problemen in de praktijk te voorkomen. In hoofdstuk 2, paragraaf 2.11 werd gesproken over het nieuwe KNB-model levenstestament. Het model is aangepast, omdat uit de praktijk bleek dat banken geen controle konden uitoefenen op bevoegdheidsbeperkingen in een levenstestament (zoals de bepaling dat meerdere gevolmachtigden uitsluitend gezamenlijk bevoegd zijn).⁸⁴

In sub-paragraaf 2.12.1 werd expliciet gesproken over de acceptatie van het levenstestament door banken. Nadat overeenstemming is bereikt met de NVB, is door de KNB een nieuw model levenstestament opgesteld. Hiermee wordt de kans dat banken het levenstestament zullen accepteren, vergroot.⁸⁵ Het is van belang dat ingeval meerdere gevolmachtigden worden benoemd, zij ieder afzonderlijk bevoegd zijn om (rechts)handelingen te verrichten, zodat zij zonder elkaar kunnen handelen. De bank kan niet controleren dat bijvoorbeeld een betaling via internet door beide gevolmachtigden tezamen moet worden gedaan. Wel kunnen interne afspraken worden gemaakt in het levenstestament die gelden tussen de levenstestateur en de gevolmachtigde.

Beperkte Selbsteintritt

Er wordt aangeraden om beperkingen over de Selbsteintritt⁸⁶ op te nemen in het levenstestament. Hiermee wordt bedoeld dat Selbsteintritt alleen is toegestaan als aan de door de levenstestateur gestelde eisen is voldaan. In de wet staat dat de gevolmachtigde zichzelf niet mag verbinden als wederpartij van de volmachtgever, tenzij de inhoud van de te verrichten rechtshandeling zo nauwkeurig vaststaat, dat strijd tussen beider belangen uitgesloten is. Er wordt geadviseerd om duidelijke eisen kenbaar te maken, bijvoorbeeld ten aanzien van schenkingen, om te voorkomen dat strijd tussen de belangen ontstaat. Hierna wordt een uitspraak beschreven waarin wel sprake was van strijd tussen de belangen van de volmachtgever en de gevolmachtigde en waar geen duidelijke eisen in het levenstestament stonden.

Op 8 april 2016 heeft de Rechtbank Noord-Nederland⁸⁷ een uitspraak gedaan waarin een levensexecuteur een gevangenisstraf van 22 maanden kreeg, omdat door hem geld werd toegeëigend dat aan de wilsonbekwame levenstestateur toebehoorde. De zoon van de levenstestateur was tot gevolmachtigde benoemd in het levenstestament. Deze volmacht trad in werking vanaf het moment dat de levenstestateur wilsonbekwaam was. De zoon gaf aan dat dit toegeëigende geld een tegenprestatie was voor de zorg die hij samen met zijn vrouw had verleend aan de levenstestateur. Art. 3:68 BW stond echter in de weg aan het sluiten van een (zorg)overeenkomst tussen de levenstestateur en de gevolmachtigde. Dit levert namelijk een belangenschending op, aangezien de gevolmachtigde zowel het aantal uren zorg als het tarief daarvoor kon bepalen. Ook is bepaald dat ondanks dat het verbod op Selbsteintritt niet expliciet in het levenstestament was opgenomen, dit niet kon worden beschouwd als een zodanig bijzonder en specialistisch principe, dat dit enkel

⁸³ Art. 1:383 lid 2 BW, art. 1:435 lid 3 BW en art. 1:452 lid 3 BW.

⁸⁴ L.M. de Hoog, 'Een nieuw KNB-model levenstestament', JBN 2015(6) nr. 27, Den Haag: Sdu Uitgevers 2015.

⁸⁵ KNB, 'Banken accepteren nieuw model levenstestament', 23 maart 2015, www.knb.nl (zoek op: nieuw model levenstestament).

⁸⁶ Art. 3:68 BW.

⁸⁷ Rb. Noord-Nederland, 8 april 2016, ECLI:NL:RBNNE:2016:1712.

bekend mag worden verondersteld bij juridische professionals. Het verbod behelst dus een vanzelfsprekend principe dat voor een ieder duidelijk is. Ondanks dat in de hiervoor genoemde uitspraak is bepaald dat het verbod op Selbsteintritt een vanzelfsprekend principe behelst dat voor een ieder duidelijk is, wordt toch aangeraden duidelijke eisen op te nemen wanneer Selbsteintritt wel is toegestaan. Zo kunnen twijfels worden voorkomen.

4.1.5 Richtlijnen voor de uitvoering van de bevoegdheden

In sub-paragraaf 4.1.2 is verteld dat het van belang is dat de gevolmachtigde de ruimst mogelijke vertegenwoordigingsbevoegdheid krijgt, zodat hij de uitvoering daarvan in de praktijk kan realiseren. Wel kunnen door de levenstestateur richtlijnen worden gegeven die als leidraad dienen voor de gevolmachtigde. Uit het levenstestament moet duidelijk blijken dat zowel de levenstestateur als de gevolmachtigde zich ervan bewust is dat deze richtlijnen alleen intern werken. Dat wil zeggen tussen de volmachtgever en de gevolmachtigde. Stel: een toezichthouder, benoemd in het levenstestament, stapt naar de rechter, omdat hij van mening is dat de gevolmachtigde zijn taak niet heeft uitgevoerd conform deze richtlijnen. Dan kan de rechter aan de hand van de richtlijnen nagaan of de twijfel van de toezichthouder terecht is of niet. Ook om deze reden is het belangrijk om de richtlijnen vast te leggen in het levenstestament.

Toezichthouder benoemen

Omdat derden geen controle kunnen uitoefenen en dus geen toezicht kunnen houden op de interne richtlijnen die door de levenstestateur worden gesteld, wordt geadviseerd om een toezichthouder te benoemen. Deze toezichthouder kan de bescherming van de volmachtgever waarborgen. Daarnaast wordt geadviseerd om op te nemen dat de gevolmachtigde overleg moet plegen met de toezichthouder wanneer ingrijpende beslissingen genomen moeten worden. Ook kan voor bepaalde rechtshandelingen, bijvoorbeeld de verkoop van de woning, worden vastgesteld dat de gevolmachtigde dit alleen mag doen met toestemming van de toezichthouder. Zo wordt een dubbel toezicht ingebouwd. Allereerst dient de gevolmachtigde met de toezichthouder te overleggen en vervolgens is voor zeer ingrijpende beslissingen de toestemming van de toezichthouder vereist. De toezichthouder dient als extra controlemiddel, zodat voordat een rechtshandeling gesloten wordt, toezicht wordt uitgeoefend. Wanneer de toezichthouder het niet eens is met de gevolmachtigde, kan hij vooraf ingrijpen.

Een toezichthouder kan ook ingrijpen wanneer hij ziet dat de gevolmachtigde zijn taken niet uitoefent in het belang van de volmachtgever. In de uitspraak van 8 april 2016 die hiervoor werd genoemd onder *'Beperkte Selbsteintritt'* heeft iemand namens de wilsonbekwame volmachtgever aangifte gedaan van verduistering. In dat geval is het dus van belang dat er een toezichthouder wordt aangesteld, omdat die bevoegd is om inzage te krijgen in de handelingen van de gevolmachtigde. De toezichthouder kan er dan alsnog voor zorgen dat de belangen van de volmachtgever niet geschaad worden.

Ook kan de toezichthouder een verzoek tot onderbewindstelling indienen, als hij merkt dat de gevolmachtigde zijn taken niet uitvoert in belang van de volmachtgever en als hij geen rekening houdt met de eisen uit het levenstestament. De kantonrechter kan dan nagaan of de toezichthouder het bij het rechte eind heeft en of bewind een noodzakelijke maatregel is. Wel moet in dit geval worden bepaald dat bij de instelling van het bewind, de volmacht eindigt. Dit is namelijk geen gevolg dat van rechtswege intreedt.

Rekening en verantwoording afleggen

Er wordt geadviseerd om in het levenstestament op te nemen dat de gevolmachtigde verplicht is tot het afleggen van rekening en verantwoording. Deze verplichting voor de gevolmachtigde is echter niet opgenomen in de wet. Zolang de volmachtgever zelf in staat is om de rekening en verantwoording te controleren, kan deze aan hem worden afgelegd.

Pas wanneer hij hiertoe niet meer in staat is, wordt de rekening en verantwoording afgelegd aan de toezichthouder. Het is belangrijk om rekening en verantwoording af te leggen, zodat ook achteraf een controle plaatsvindt van wat de gevolmachtigde heeft gedaan. Op het moment dat de volmachtgever of de toezichthouder tot de conclusie komt dat de gevolmachtigde zijn taak niet naar behoren heeft uitgevoerd, kunnen zij actie ondernemen en wellicht handelingen terugdraaien. De toezichthouder heeft dus meerdere taken. Aan de ene kant kan hij vooraf meebeslissen en aan de andere kant moet achteraf aan hem rekening en verantwoording worden afgelegd. Zowel het benoemen van een toezichthouder als het afleggen van rekening en verantwoording dient ter bescherming van de volmachtgever als persoon en van zijn vermogen. Zo wordt de kans kleiner dat de gevolmachtigde misbruik kan maken van zijn bevoegdheden.

Beperkte schenkbevoegdheid

Een reden om een levenstestament op te stellen, kan zijn dat de levenstestateur een schenkbevoegdheid wil geven aan een gevolmachtigde. Bij bewind moet eerst toestemming worden gevraagd aan de kantonrechter voor het doen van schenkingen. De kantonrechter verleent slechts toestemming, wanneer een jarenlange schenktraditie bestaat.⁸⁸ Als deze traditie ontbreekt wordt het verzoek afgewezen en mag er niet geschonken worden.⁸⁹ De volmachtgever kan in zijn levenstestament echter een schenkbevoegdheid opnemen, of er nou wel of geen schenkingstraditie bestaat.

Het voordeel van het levenstestament ten opzichte van bewind is dus dat een schenkbevoegdheid kan worden opgenomen zonder dat een jarenlange schenktraditie bestaat. Er wordt geadviseerd om geen onbeperkte schenkbevoegdheid te verlenen aan de gevolmachtigde, omdat dan de kans op misbruik van het vermogen van de volmachtgever groot is. Er wordt aangeraden om duidelijke eisen vast te leggen over de schenkbevoegdheid van de gevolmachtigde. De levenstestateur kan bijvoorbeeld opnemen dat schenkingen mogen worden gedaan aan zijn kinderen en kleinkinderen, wanneer dit voordelig is ten aanzien van de belastingbesparing. Ook wordt geadviseerd om hier op te nemen dat er altijd genoeg vermogen over moet blijven voor de verzorging van de volmachtgever en bijvoorbeeld om eventuele legaten, opgenomen in een testament, te kunnen uitbetalen. Deze eisen kunnen per persoon verschillend zijn, dus over de precieze eisen wordt geen advies uitgesproken.

Verkoop en levering van eigen woning

Er wordt geadviseerd dat de levenstestateur voor de verkoop en levering van zijn woning nadere eisen opneemt. Hij kan bijvoorbeeld opnemen of hij wel of niet zo lang mogelijk in zijn huis wil blijven wonen. Ook moet de levenstestateur opnemen wanneer zijn woning verkocht mag worden, bijvoorbeeld als hij in een verzorgingstehuis terecht komt. De levenstestateur kan bepalen dat toestemming van de toezichthouder vereist is voor de verkoop en levering van zijn woning. Deze eis moet dan echter wel expliciet in het levenstestament worden opgenomen. Daarnaast kan de levenstestateur bepalen dat niet alleen de toezichthouder, maar bijvoorbeeld ook zijn kinderen mee moeten tekenen voor de verkoop van de woning. Hier zijn vele varianten mogelijk. Omdat dit persoonsgebonden is, moet iedere levenstestateur dat voor zichzelf bepalen. Er wordt dus geen concreet advies gegeven over wat er precies bepaald moet worden. Ter bescherming van de volmachtgever wordt wel wordt aangeraden om de gevolmachtigde geen onbeperkte verkoopbevoegdheid te verlenen.

4.1.6 Medische volmacht

Op grond van Titel 7, Afdeling 5 'De overeenkomst inzake geneeskundige behandeling' van Boek 7 van het BW kan een medisch gevolmachtigde worden aangewezen ingeval de

⁸⁸ LOVCK, *Aanbevelingen meerderjarigenbewind*, 15 december 2015, p. 20.

⁸⁹ Hof 's-Gravenhage, 22 april 2009, ECLI:NL:GHSGR:2009:BI3619.

levenstestateur wilsonbekwaam wordt in de zin van de WGBO. De gevolmachtigde mag dan beslissingen nemen in naam van de volmachtgever op medisch gebied. Zo kan een arts en/of medisch hulpverlener inlichtingen verstrekken aan de gevolmachtigde en de arts en/of medisch hulpverlener kan inzage geven in een medisch dossier (of iets dergelijks) van de levenstestateur. Er wordt geadviseerd om een medisch gevolmachtigde aan te wijzen, zodat niet alleen de vermogensrechtelijke-, maar ook de niet-vermogensrechtelijke belangen. Verder wordt aangeraden op te nemen wat wordt verstaan onder 'medische beslissingen', zodat voor de arts en/of medisch hulpverleners duidelijk is dat zij toestemming hebben gekregen om bijvoorbeeld inlichtingen te verstrekken aan de gevolmachtigde.

Ook wordt aangeraden om te bepalen dat de gevolmachtigde in ieder geval overleg moet plegen met de eventuele (andere) kinderen van de levenstestateur wanneer een medische beslissing genomen moet worden. Voor ingrijpende medische beslissingen kan de levenstestateur bepalen dat de gevolmachtigde ook toestemming nodig heeft van de (andere) kinderen. Tot slot wordt geadviseerd om de huisarts in kennis te stellen van het medische gedeelte van het levenstestament. Verder is het van belang dat de huisarts weet dat de medisch gevolmachtigde tevens de contactpersoon is wanneer overlegd moet worden over medische behandelingen van de levenstestateur.

4.1.7 Ondernemersvolmacht

Er kan ook een ondernemersvolmacht opgenomen worden in het levenstestament. Onder ondernemersvolmacht kan worden verstaan 'de door de ondernemer verleende volmacht om tijdens zijn leven in bepaalde nader te omschrijven situaties handelend op te treden, zowel direct als indirect, in het belang van de ondernemer en diens onderneming'.⁹⁰ Het is van belang dat de inhoud van de volmacht aansluit bij de vorm van de onderneming. Voor een eenmanszaak moeten namelijk andere zaken worden geregeld dan voor een besloten vennootschap. De zaken die kunnen worden geregeld zijn bijvoorbeeld bevoegdheden om aandeelhoudersvergaderingen te organiseren en bij te wonen, het tekenen van belastingstukken en het beschikken over het ondernemersvermogen.⁹¹

Er wordt afgeraden om de ondernemersvolmacht op te nemen in het levenstestament dat DELA gaat aanbieden via de NotarisService. In een ondernemersvolmacht kan uitgebreid worden beschreven hoe de onderneming gedreven moet worden en welke bevoegdheden overgenomen moeten worden. Het is daarom erg lastig om een standaard tarief te hangen aan een levenstestament waarin ook de ondernemersvolmacht opgenomen is. Om deze reden wordt dus afgeraden de ondernemersvolmacht in het levenstestament op te nemen.

4.1.8 Euthanasieverklaring

Het is mogelijk om een euthanasieverklaring op te nemen. Dit wordt echter afgeraden om verschillende redenen. In hoofdstuk 2 sub-paragraaf 2.12.2 wordt gesproken over de acceptatie van het levenstestament door huisartsen. Daar wordt beschreven dat een arts de wensen van de levenstestateur wel mee moet wegen, maar dat hij daaraan niet gebonden is. Daarnaast wordt gesteld dat euthanasie in Nederland geen plicht is van de behandelend arts en ook geen recht van de levenstestateur/patiënt.⁹² Ook moet de arts voldoen aan zorgvuldigheidseisen opgenomen in de Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding, kortgezegd de Euthanasiewet. In art. 2 van de Euthanasiewet staat een zestal zorgvuldigheidseisen waar de arts aan moet voldoen wanneer een euthanasieverzoek wordt uitgevoerd.

⁹⁰ E. van As & R. Wiechers, 'Ondernemersvolmacht', FTV 2010/44, Den Haag: Sdu Uitgevers 2010, p. 18.

⁹¹ www.levenstestamentmaken.nl (klik op: Levenstestament > Inhoud Levenstestament > ondernemersvolmacht).

⁹² A.H.N. Stollenwerck & R.C.E. van der Heide- van IJzinga Veenstra, 'Het levenstestament, een inleiding', FTV 2010/40, Den Haag: Sdu Uitgevers 2010, p. 7.

De eerste eis is dat de arts de overtuiging heeft gekregen dat er sprake is van een vrijwillig en weloverwogen verzoek van de patiënt. Dit is moeilijk te beoordelen wanneer de euthanasieverklaring is opgenomen in een levenstestament dat tien jaar, voordat de euthanasieverklaring gebruikt wordt, is opgemaakt. De tweede eis is dat de arts de overtuiging heeft gekregen dat er sprake is van uitzichtloos en ondraaglijk lijden van de patiënt. Maar wanneer is er sprake van uitzichtloos en ondraaglijk lijden? Uit deze twee eisen valt al af te leiden dat een arts in maar weinig gevallen kan voldoen aan alle eisen uit art. 2 van de Euthanasiewet, omdat het lastig te bewijzen is dat er daadwerkelijk aan is voldaan. Er is dus een kleine kans dat een arts in de praktijk daadwerkelijk gehoor zal geven aan een euthanasieverklaring in een levenstestament.

Daarnaast volgt uit hoofdstuk 3 dat sommige notarissen niet op de stoel van de huisarts willen gaan zitten. Ze worden gedwongen dit wel te doen, wanneer ze een euthanasieverklaring opnemen in het levenstestament. Verder geven ze aan dat het beter is om een euthanasieverklaring bij de huisarts op te stellen, omdat het aanpassen daarvan dan eenvoudiger is. Wanneer de levenstestateur de euthanasieverklaring opgenomen in het levenstestament wil aanpassen, brengt dit kosten met zich mee. Er wordt dus afgeraden om een euthanasieverklaring op te nemen in een levenstestament, omdat uit de praktijk blijkt dat hier vaak geen gehoor aan wordt gegeven. Wanneer een levenstestateur toch een euthanasieverklaring wil opstellen, kan hij beter worden doorverwezen naar zijn huisarts om het daar te regelen. Zo kan de huisarts alle medische gevolgen uitleggen en hoeft de notaris niet op de stoel van de huisarts te gaan zitten.

4.1.9 Einde volmacht door bewind en mentorschap

Uit de wet blijkt dat de volmacht eindigt als de levenstestateur of de gevolmachtigde overlijdt, onder curatele wordt gesteld, failliet wordt verklaard of ten aanzien van hem de schuldsaneringsregeling natuurlijke personen van toepassing wordt verklaard.⁹³ Hier wordt echter niet gezegd dat de volmacht eindigt wanneer bewind wordt ingesteld. Dit zou betekenen dat er twee kapiteins op één schip zijn wanneer de gevolmachtigde niet dezelfde persoon is als de bewindvoerder. Dit kan in de praktijk voor onduidelijkheid en voor onderlinge strijd zorgen tussen de gevolmachtigde en de bewindvoerder. Dit is niet in het belang van de betrokkene.

Wanneer bewind is ingesteld, ondanks dat een gevolmachtigde is benoemd in een levenstestament, dan heeft de rechter daarin een zorgvuldige afweging gemaakt. Om belangenverstrengeling te voorkomen is het op dat moment van belang om de taken van de gevolmachtigde over te dragen aan de bewindvoerder. Dit hoeft echter niet wanneer de gevolmachtigde tevens bewindvoerder is. Een bewindvoerder krijgt namelijk alleen een toestemming van de kantonrechter om namens de betrokkene schenkingen te doen wanneer een jarenlange schenkingstraditie bestaat, terwijl in een levenstestament toch een schenkbevoegdheid opgenomen kan worden ondanks dat een traditie bestaat. In dit geval zou de volmacht naast het bewind kunnen bestaan, zodat op grond van de volmacht de schenkbevoegdheid kan blijven bestaan en via bewind andere bevoegdheden kunnen worden uitgevoerd. Er wordt dus geadviseerd om in het levenstestament op te nemen dat de volmacht eindigt wanneer door de kantonrechter een bewind wordt ingesteld over het volledige vermogen van de volmachtgever en de bewindvoerder een ander persoon betreft dan de gevolmachtigde.

Voor mentorschap geldt hetzelfde als voor bewind. Een medische volmacht uit een levenstestament eindigt niet van rechtswege door instelling van een mentorschap. Dit kan wel worden bepaald in een levenstestament en dat wordt ook aangeraden. Anders kan dit, net als bij bewind, zorgen voor onduidelijkheid en onderlinge strijd tussen de gevolmachtigde en de mentor. Er wordt aangeraden om in het levenstestament op te

⁹³ Art. 3:72 onder a en b BW.

nemen dat de medische volmacht eindigt wanneer mentorschap wordt ingesteld en de rechter een ander persoon dan de medisch gevolmachtigde benoemt tot mentor. Daarnaast is het van belang dat bewind en mentorschap en de algemene volmacht en de medische volmacht los van elkaar worden gezien. Een algemene volmacht kan namelijk wel blijven voortduren naast een mentorschap en een medische volmacht ook naast een bewind.

4.1.10 Bijlagen levenstestament

Voor persoonlijke- en medische wensen wordt geadviseerd deze zelf vast te leggen in een schriftelijk document en de notaris te vragen om deze te bewaren bij het levenstestament. Het kan hier gaan om persoonlijke wensen, zoals de verzorging van een huisdier en medische wensen over bijvoorbeeld de voorkeur voor een bepaald verzorgingstehuis. Er wordt aangeraden deze wensen niet in het levenstestament op te nemen. Deze bepalingen zijn te specifiek en maken het levenstestament onnodig uitgebreid. Daarnaast geldt dat de kans groot is dat de levenstestateur deze wensen nog wil wijzigen. Als de wensen, opgenomen in het levenstestament, gewijzigd moeten worden, kan dit niet kosteloos. Wanneer de wensen zijn opgenomen in een apart document, kan de levenstestateur dit losse document opvragen bij de notaris, hem aanpassen en aan de notaris vragen om dit nieuwe document bij het levenstestament te bewaren. Het is vanzelfsprekend dat de levenstestateur deze wensen alleen kan aanpassen wanneer hij wilsbekwaam is. Naast deze persoonlijke- en medische wensen wordt ook aangeraden om een document op te stellen waarin alle gebruikersnamen en wachtwoorden worden vastgelegd. Zo weet de volmachtgever zeker dat de gevolmachtigde toegang heeft tot alle e-mail accounts en andere elektronische dienstverlening van de volmachtgever en kan hij de accounts bijwerken waar nodig. Ook dit document kan beter los worden bewaard. De levenstestateur kan de losse documenten ook thuis bewaren. Echter, als hij meer zekerheid wil dat de documenten niet kwijt raken of beschadigen, kan hij aan de notaris vragen om de documenten samen met het levenstestament daar te bewaren.

4.2 Standaard tarief voor het levenstestament

Net als voor de andere aktes die worden aangeboden via de NotarisService, moet voor het levenstestament een standaardtarief worden vastgesteld. Om dit standaardtarief te komen, wordt rekening gehouden met een aantal aspecten. Er is gekeken naar de tarieven die op internet te vinden zijn⁹⁴, de inschrijving in het CLTR⁹⁵, inzage in registers zoals de Basisregistratie Personen (hierna: BRP) en de tarieven uit hoofdstuk 3. DELA heeft een presentatie gemaakt waarin een uitleg van de NotarisService is opgenomen.⁹⁶ In een van de sheets staat een overzicht van de werkzaamheden die voor rekening van de VoorelkaarDesk komen, de werkzaamheden voor een medewerker van het notariskantoor en de werkzaamheden van de notaris zelf. Dit overzicht is door de onderzoekster ingevuld en toegepast op het levenstestament. Hieruit is het volgende voortgekomen:

Werkzaamheden VoorelkaarDesk:

- Intakegesprek en voorwerk: **60 – 90 minuten**
 - o Wensen van leden inventariseren
 - o Invullen in format voor notaris
 - o Legitimatiebewijs
- Helpen bij vragen over conceptakte en nazorg: **15 minuten**

⁹⁴ www.degoedkoopstenotaris.nl (klik op: Levenstestament).

⁹⁵ Kosten voor de inschrijving in het CLTR bedragen € 7,50 per akte.

⁹⁶ Zie bijlage 8.

Werkzaamheden medewerker notariskantoor:

- Bellen voor afspraak maken en passeren: **10 minuten**
- Dossier aanmaken: **30 minuten**
 - o Gegevens overnemen uit format
 - o Conceptakte opmaken en verzenden
 - o Opzoeken in registers (BRP, Insolventieregister, Bewindsregister e.d.)
- Dossier afleggen: **20 minuten**
 - o Afschriften maken en verzenden
 - o Inschrijven in het CLTR (€ 7,50 per akte)
 - o Akte in repertorium

Werkzaamheden notaris:

- Passeren en controleren: **30 – 60 minuten**

Het lid betaalt alleen de kosten voor de werkzaamheden die door een medewerker van het notariskantoor en die door de notaris zelf zijn verricht. In de presentatie is ook een overzicht van de opbouw van de verschillende tarieven opgenomen. Daaruit blijkt dat voor de VoorelkaarDesk € 0,- per uur wordt gerekend, voor een medewerker van het notariskantoor € 95,- per uur en voor de notaris € 180,- per uur. Hierna volgt een overzicht van de tijd die voor de werkzaamheden wordt gerekend met het bijbehorende tarief.

Werkzaamheden VoorelkaarDesk: 60 – 105 minuten: € 0,-

Werkzaamheden medewerker notariskantoor: 60 minuten: € 95,-

Werkzaamheden notaris: 30-60 minuten: € 90,- tot € 180,-

Het tarief zal daarom tussen de € 185,- (€ 95,- + € 90,-) en de € 275,- (€ 95,- + € 180,-) liggen. Het gemiddelde van deze twee bedragen is € 230,- (€ 185,- + € 275,-) / 2) en dit is het tarief dat wordt aangeraden voor één levenstestament. Dit bedrag is inclusief 21% btw en inschrijving in het CLTR. Dit tarief ligt net iets hoger dan het bedrag van € 209,- van de goedkoopste notaris die via internet te vinden is, maar lager dan het gemiddelde bedrag van € 371,02 dat werd opgegeven door de geënquêteerde en geïnterviewde notarissen uit hoofdstuk 3.

Voor twee levenstestamenten wordt niet aangeraden om het dubbele van € 230,- te rekenen. Dit omdat wanneer twee levenstestamenten worden opgemaakt, ervan wordt uitgegaan dat dit twee (ongeveer) gelijklopende levenstestamenten voor partners betreft. Het zal daarom wel iets meer tijd kosten, maar niet dubbel zoveel. Als ervan wordt uitgegaan dat de medewerker van het notariskantoor 20 minuten langer bezig is met het opstellen van de akte (€ 95,- / 3 = € 31,67) en de notaris 30 minuten (€ 180,- / 2 = € 90,-), dan kan een tarief van € 325,- voor twee levenstestamenten worden aangeraden. Zo wordt toch rekening gehouden met de extra werkzaamheden van de notaris en zijn medewerker.

Hoofdstuk 5 Het format en de voorbereidingsdocumenten

In dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan het format dat is opgesteld aan de hand van het tussenadvies dat aan de VoorelkaarDesk is gegeven. Hierin worden de wensen van de leden vastgelegd. Dit format is verzonden naar de medewerkers van de VoorelkaarDesk, waarna zij hun feedback hierop hebben gegeven.⁹⁷ Ook is een voorbereidingsdocument opgesteld dat door de leden moet worden ingevuld, voorafgaand aan het intakegesprek (hierna: voorbereidingsdocument 1). Dit voorbereidingsdocument is tevens voorgelegd aan de medewerkers van de VoorelkaarDesk, waarna zij hierbij hun opmerkingen hebben geplaatst.⁹⁸ Tot slot is een concept voorbereidingsdocument opgesteld, waarin algemene informatie over het levenstestament is opgenomen (hierna: voorbereidingsdocument 2). Dit document ontvangen de leden voorafgaand aan het intakegesprek, zodat zij zich kunnen inlezen over wat er in het levenstestament geregeld kan worden. Ook hier hebben de medewerkers van de VoorelkaarDesk feedback op gegeven.⁹⁹

Op 3 mei 2016 heeft de onderzoekster een presentatie gegeven aan alle medewerkers van de VoorelkaarDesk. Tijdens deze presentatie is het format voorbereidingsdocument 1 besproken. Voorbereidingsdocument 2 is hier niet besproken, omdat de medewerkers van de VoorelkaarDesk na de presentatie feedback hierop hebben gegeven. In bijlage 14 is het definitieve voorbereidingsdocument 2 opgenomen. Hieronder komen de knelpunten aan bod die tijdens de presentatie en naar aanleiding van de eerder gegeven feedback naar voren zijn gekomen.

5.1 Het format

Allereerst worden de knelpunten besproken die uit het format naar boven zijn gekomen. Nadat over de knelpunten werd gediscussieerd, is het format aangepast. Het definitieve format is opgenomen in bijlage 12.

5.1.1 De naam: notariële volmacht of levenstestament?

Allereerst werd naar de naam gekeken door de bril van een jurist. In die context kan worden vastgesteld dat de naam 'notariële volmacht' de akte niet volledig omvat. In een volmacht wordt namelijk alleen een algemene volmacht afgegeven en worden geen nadere eisen gesteld aan de bevoegdheid. Verder wordt in een volmacht geen toezichthouder benoemd. Ook de plicht tot het afleggen van rekening en verantwoording wordt niet opgenomen in een volmacht. De term levenstestament, aan de andere kant, is te wijd voor het product dat DELA wil aanbieden. Dit omdat het niet mogelijk is om persoonlijke- en medische wensen, een euthanasieverklaring en een ondernemersvolmacht op te nemen in de akte die via de NotarisService wordt aangeboden.

Tijdens de presentatie is gezegd dat het voor de naam van de akte beter is om door de bril van de leden te kijken, in plaats van door de bril van een jurist. Er moet een term gekozen worden die bekend is bij de mensen. De term die ze kennen is: levenstestament. Dit valt af te leiden uit de telefoongesprekken tussen leden en medewerkers van de VoorelkaarDesk, waarin de leden vragen naar het opstellen van een levenstestament. Om vervolgens te voorkomen dat mensen verwachten dat ze alles kunnen regelen in dit levenstestament, moet de naam iets aangepast worden. Daarom werd tijdens de presentatie de term 'basis levenstestament' aangedragen. Zo laat DELA zien dat mensen een levenstestament kunnen laten opstellen waarin de noodzakelijke bepalingen worden opgenomen. In dit basis levenstestament worden wel nadere eisen gesteld aan bepaalde bevoegdheden. De specifieke persoonlijke wensen worden echter achterwege gelaten.

⁹⁷ Zie bijlage 9.

⁹⁸ Zie bijlage 10.

⁹⁹ Zie bijlage 11.

Op deze manier is het mogelijk om het levenstestament aan te bieden, voor een standaardtarief. Deze term moet eerst worden voorgelegd aan de afdeling Marketing binnen DELA.

5.1.2 Overzicht van het vermogen vragen?

In de eerste versie van zowel het format als voorbereidingsdocument 1, is een overzicht van het vermogen opgenomen. Eén van de medewerkers van de VoorelkaarDesk vroeg zich af of dit niet overbodig is voor het opstellen van het basis levenstestament. Tijdens de presentatie kwam een aantal standpunten naar voren. Stel dat iemand geen eigen woning en weinig eigen vermogen heeft, dan hoeft alleen het medische gedeelte te worden vastgelegd. Op basis daarvan kan bijvoorbeeld worden geadviseerd om rechtstreeks naar een notaris te gaan (buiten DELA om), omdat de kans groot is dat die persoon voor een lagere prijs geholpen kan worden. Als deze gegevens niet bekend zijn, kan daarover ook geen advies worden gegeven. Daarnaast kunnen de medewerkers van de VoorelkaarDesk hun voorbeeldberekeningen aanpassen op het vermogen. Zo kan ook de notaris zien dat een volledig advies is gegeven op basis van alle bekende gegevens, waaronder het vermogen. Wanneer een onvolledig advies wordt gegeven, heeft de notaris extra werk en het is juist de bedoeling van de NotarisService dat de VoorelkaarDesk het voorwerk doet. Op basis van deze voorbeelden is besloten om naar een overzicht van het vermogen te vragen. Op die manier worden alle belangen meegewogen en kan worden geadviseerd of het wel of niet nodig is om een levenstestament op te stellen.

5.1.3 Doel van het opstellen

In het format staat dat het levenstestament ertoe strekt *om te voorzien in de situatie dat de betreffende persoon door wilsonbekwaamheid om wat voor reden dan ook niet meer in staat is zijn eigen belangen te behartigen*. Hierbij werd een kanttekening geplaatst, omdat het levenstestament ook kan worden opgesteld ingeval iemand tijdelijk niet zelf kan handelen. Bijvoorbeeld wegens verblijf in het ziekenhuis of het buitenland. De vraag is nu of het doel alle mogelijke situaties moet omvatten, of dat het doel specifiek voor die persoon moet worden geformuleerd, of dat het doel helemaal niet moet worden genoemd.

De onderzoekster vindt het van belang om het doel te benoemen, zodat duidelijk is voor derden wat de bedoeling was van de levenstestateur. Dit werd tevens in hoofdstuk 4 aangehaald. Hier moet wel worden vermeld dat het afhangt van het model dat de notarissen gebruiken en of het daar standaard in opgenomen is of niet. In het model van de KNB wordt wel een doel genoemd, maar alleen in de situatie dat sprake is van wilsonbekwaamheid. In het format zal het doel algemeen geformuleerd worden, zodat het alle situaties omvat. Zo kan niet alleen in één specifieke situatie gebruik worden gemaakt van het levenstestament, bijvoorbeeld alleen gedurende een half jaar waarin de levenstestateur in het buitenland verblijft, maar ook ingeval hij wilsonbekwaam wordt. Daarnaast kan een aantekening worden gemaakt van het doel dat door de klant is genoemd, zodat zijn overweging om het levenstestament te laten opstellen wel specifiek wordt genoemd. Dit kan van belang zijn indien de levenstestateur met zijn levenstestament bijvoorbeeld de instelling van een bewind wenst te voorkomen.

5.1.4 Herroepen

De bepaling over het herroepen van eerder opgestelde levenstestamenten, is een standaard bepaling. Deze bepaling was overgenomen uit het format dat door DELA wordt gebruikt voor het opstellen van testamenten. De vraag is of de mogelijkheid moet worden gegeven om een eerder opgesteld levenstestament aan te vullen. De onderzoekster is van mening dat het niet mogelijk moet zijn dat het basis levenstestament een oud levenstestament kan aanvullen. Dit omdat de kans groot is dat het basis levenstestament niet aansluit op het eerder opgemaakte levenstestament.

Wanneer een lid kenbaar maakt dat hij zijn oude levenstestament wil aanvullen, kan worden geadviseerd om een nieuw levenstestament op te stellen. Zo staan alle bepalingen in één akte en kan geen verwarring ontstaan over aan wie welke bevoegdheden zijn verleend. De herroeping van eerdere levenstestamenten kan ook worden geregistreerd in het CLTR, zodat duidelijk is dat het oude levenstestament is vervallen.

5.1.5 Meerdere gevolmachtigden: afzonderlijk of gezamenlijk bevoegd?

Nu staat in het format dat meerdere gevolmachtigden afzonderlijk van elkaar bevoegd zijn om te handelen. Sommige medewerkers van de VoorelkaarDesk waren het hier niet mee eens. De onderzoekster heeft toegelicht waarom in het format is opgenomen dat meerdere gevolmachtigden afzonderlijk van elkaar bevoegd moet zijn.¹⁰⁰ Als wordt gekeken naar het model levenstestament van de KNB, is ten aanzien hiervan een duidelijk verschil te zien tussen het oude- en het nieuwe model. In het oude model stond dat meerdere gevolmachtigden alleen gezamenlijk mogen handelen. In het nieuwe model staat dat de gevolmachtigden hun taken samen moeten uitoefenen, maar dat zij elkaar een onderlinge ondervolmacht kunnen geven, zodat zij alsnog afzonderlijk van elkaar kunnen handelen.

Tijdens de presentatie begreep iedereen dat een bank in sommige gevallen geen controle kan uitoefenen. Een bank kan bijvoorbeeld niet controleren of een transactie via internetbankieren door twee gevolmachtigden is verricht. Voor andere ingrijpende handelingen als de verkoop van een woning kan echter eenvoudig door de notaris worden gecontroleerd of dit wordt gedaan door alle gevolmachtigden samen. Uit art. 3:65 BW blijkt dat de wetgever heeft bepaald dat indien een volmacht is verleend aan twee of meer personen tezamen, ieder van hen bevoegd is zelfstandig te handelen, tenzij anders wordt bepaald. Het uitgangspunt is dus dat meerdere gevolmachtigden afzonderlijk van elkaar kunnen handelen, tenzij anders wordt bepaald. Om deze reden is ervoor gekozen dat wordt bepaald dat iedere gevolmachtigde afzonderlijk kan handelen ten aanzien van eenvoudige en niet controleerbare handelingen, zoals internetbankieren. Voor meer ingrijpende handelingen, zoals de verkoop van de woning, geldt dat de gevolmachtigden uitsluitend gezamenlijk bevoegd zijn.

Daarnaast zijn de bevoegdheden ten aanzien van het doen van schenkingen en de verkoop van de eigen woning nader gespecificeerd. Op het moment dat een derde inzage krijgt in het levenstestament, dan blijkt daaruit precies van wie toestemming nodig was voor bijvoorbeeld de verkoop van de woning en met wie de gevolmachtigde overleg had moeten plegen. Deze derde kan dan controleren of hieraan is voldaan. Wanneer dit niet het geval is, kan hij naar de rechter stappen en aan de hand van het levenstestament aantonen dat de gevolmachtigde misbruik maakt van zijn bevoegdheid. Er kan dan alsnog een verzoek tot instelling van een bewind worden ingediend.

5.1.6 Ingang volmacht: direct of na artsverklaring?

Een ander punt van discussie was het moment van ingang van de volmacht. In het format staat dat de volmacht direct ingaat na ondertekening van de akte. Het is namelijk niet praktisch om de volmacht te laten ingaan, nadat een verklaring van een arts wordt afgegeven. Allereerst kost het geld en tijd om deze verklaring te laten afgeven. Ook is het maar de vraag of een arts bereid is om zo een soort verklaring af te geven. Dat zou betekenen dat een arts de werking van het levenstestament kan tegenhouden. Tot slot is het niet praktisch, omdat niemand kan handelen in de tussentijd, waardoor bijvoorbeeld doorlopende rekeningen niet betaald kunnen worden.¹⁰¹

¹⁰⁰ Zie paragraaf 4.1.4 onder 'Meerdere gevolmachtigden afzonderlijk bevoegd'.

¹⁰¹ www.vandenotaris.nl (zoek op: volmacht ingeval van wilsonbekwaamheid).

Een geënquêteerde notaris zei: *'Ik raad het af om een doktersverklaring te verlangen om de volmacht te laten werken. Indien men dat wenst, is er kennelijk onvoldoende vertrouwen in de gevolmachtigde'*. Hierop vroeg een medewerker van de VoorelkaarDesk zich af hoe het geregeld moet worden voor iemand die alleen is en bijvoorbeeld een neef die ver weg staat een volmacht geeft. In dat geval zou het beter zijn om de volmacht pas te laten ingaan na een verklaring van een arts. Daarop werd gezegd dat in dat geval zou worden afgeraden om een levenstestament op te stellen. Het is een te grote bevoegdheid om zomaar weg te geven aan iemand die niet dichtbij staat. Uiteindelijk was iedereen het er over eens dat de volmacht direct moet ingaan. De levenstestateur blijft zelf ook bevoegd totdat hij niet meer zelf kan handelen. Vanaf dat moment neemt de gevolmachtigde het volledig over.

5.1.7 Wat valt onder de algemene volmacht?

Moeten de taken die onder de algemene volmacht vallen verder worden gespecificeerd in het format? Of moeten alleen voorbeelden worden gegeven? Dit hangt af van het model dat wordt gebruikt door de notarissen. In het model levenstestament van de KNB staat een niet-limitatieve opsomming. De onderzoekster denkt dat dit overgelaten moet worden aan de notarissen en de modellen die zij gebruiken. Wel kunnen ter verduidelijking voor het lid een aantal voorbeelden worden gegeven in het format.

5.1.8 Rekening en verantwoording afleggen aan de volmachtgever

Moet worden opgenomen dat de gevolmachtigde altijd rekening en verantwoording moet afleggen aan de volmachtgever? Of moeten de leden een keuze kunnen maken? Eén van de medewerkers van de VoorelkaarDesk zegt stellig dat het belangrijk is dat de gevolmachtigde altijd rekening en verantwoording moet afleggen aan de volmachtgever (tenzij het om partners gaat), terwijl een andere medewerker juist zegt dat niet iedere volmachtgever dat wenst. Omdat de onderzoekster denkt dat dit per persoon verschilt, wordt toch een keuzemogelijkheid gegeven. Het is namelijk ook weer anders wanneer de gevolmachtigde de partner van de volmachtgever is. Dat zou betekenen dat de ene partner aan zijn andere, mogelijk aftakelende partner verantwoording moet afleggen over wat er met hun gezamenlijke vermogen gebeurt.

5.1.9 Eén gevolmachtigde voor financiële- en medische zaken?

In het format wordt uitgegaan van één gevolmachtigde die zowel de financiële als de medische belangen behartigt. Het kan zijn dat een volmachtgever een persoon voor de financiële zaken en een andere persoon voor de medische zaken wil benoemen. Bij de beschermingsmaatregelen bewind en mentorschap wordt hierin ook een onderscheid gemaakt. De bewindvoerder regelt de vermogensrechtelijke zaken en de mentor regelt de niet-vermogensrechtelijke zaken. In het definitieve format zal de keuze worden gelaten aan het lid. Het lid kan een gevolmachtigde benoemen voor de financiële en medische zaken, maar hij kan ook een gevolmachtigde benoemen die de financiële zaken regelt en een andere gevolmachtigde die de medische zaken regelt.

5.2 Het voorbereidingsdocument in te vullen door het lid

Hier worden de knelpunten besproken die volgde uit het voorbereidingsdocument 1. Nadat alle knelpunten behandeld zijn, is het voorbereidings-document hersteld. Het definitieve voorbereidingsdocument is te vinden in bijlage 13.

5.2.1 Vragen naar wel of niet eerder getrouwd/geregistreerd partner geweest en ontbonden door?

Moet in het voorbereidingsdocument worden gevraagd of mensen eerder getrouwd of geregistreerd partner zijn geweest en waardoor het huwelijk of het geregistreerde partnerschap ontbonden is? Hierbij werd het volgende voorbeeld gegeven. Stel: een weduwe is voor de tweede keer getrouwd. Uit het eerste huwelijk bestaat nog een opeisbare vordering van een kind die opeisbaar is als de weduwe in een verzorgingstehuis komt, dan moet daar wel op gewezen worden. Dit is een erfrechtelijke kwestie, maar het geven van advies daarover behoort tot de taak van de VoorelkaarDesk. Alleen op deze manier kan een volledig advies worden gegeven.

Een ander voorbeeld kan zijn dat een kind uit een eerder huwelijk, met een andere achternaam tot gevolmachtigde wordt benoemd. Dan blijkt uit de familieschets dat die gevolmachtigde een kind uit een eerder huwelijk is. Dus om een volledig advies te kunnen geven, wordt wel gevraagd naar eerder getrouwd of geregistreerd partner geweest en ontbonden door.

5.2.2 Toezichthouder en mogelijke curator, bewindvoerder en/of mentor

Nu wordt naast de gevolmachtigde ook aan de leden gevraagd om na te denken over de toezichthouder en een mogelijke curator, bewindvoerder en/of mentor. Om verwarring te voorkomen zal alleen worden gevraagd om na te denken over de persoon van de gevolmachtigde. De toezichthouder en de curator, bewindvoerder en/of mentor worden wel in voorbereidingsdocument 2 genoemd, zodat duidelijk is dat dit geregeld kan worden in het basis levenstestament. Dit wordt verder met de klanten besproken tijdens de bespreking, zodat hier de benodigde uitleg bij kan worden gegeven.

Hoofdstuk 6 Conclusies en aanbevelingen

In dit hoofdstuk wordt een antwoord gegeven op de centrale vraag die in hoofdstuk 1 van dit onderzoeksrapport gesteld is. Deze centrale vraag luidt: 'In hoeverre is het mogelijk om het levenstestament toe te voegen aan de dienstverlening van de DELA NotarisService, zodat het binnen deze service past en zodat het voldoet aan de richtlijnen die door de notariële beroepsgroep worden gehanteerd?'. Uit deze vraag blijkt dat met meerdere aspecten rekening is gehouden tijdens dit onderzoek, namelijk de voorwaarden van de NotarisService, maar ook de richtlijnen die door externe notarissen worden toegepast. In theorie kan namelijk alles worden opgenomen in een levenstestament, maar hoe zit het met de rechtskracht van deze bepalingen en de toepasbaarheid in de praktijk?

Voordat wordt overgegaan tot de eindconclusie van dit onderzoek, moet het volgende worden vermeld. De centrale vraag wordt beantwoord op basis van het uitgevoerde onderzoek, waarbij nog niet is gevraagd naar de meningen van de bij de NotarisService aangesloten notariskantoren. De eis van de VoorelkaarDesk is dat alle aangesloten notarissen moeten instemmen met de toevoeging van de nieuwe akte. Om deze kans zo groot mogelijk te maken, is eerst voor de VoorelkaarDesk uitgezocht welke bepalingen naar de mening van de onderzoekster wel en welke bepalingen niet in het levenstestament opgenomen moeten worden. Het advies aan de VoorelkaarDesk over deze bepalingen is beschreven in hoofdstuk 4. Het was van belang dit eerst uit te zoeken, zodat de VoorelkaarDesk aan de aangesloten notarissen kan laten zien dat de onderzoekster rekening heeft gehouden met alle knelpunten van het levenstestament die in het onderzoek naar voren zijn gekomen. Op deze manier is ervoor gezorgd dat op voorhand rekening is gehouden met zoveel mogelijk pijnpunten. Ook moet de VoorelkaarDesk toestemming krijgen van de directie van DELA en ze moeten overleg plegen met andere interne afdelingen, voordat met deze nieuwe akte naar buiten kan worden getreden. Pas wanneer de directie goedkeuring heeft verleend, wordt het definitieve format (dat door de onderzoekster is opgesteld als eindproduct van dit onderzoek) voorgelegd aan de aangesloten notarissen om te kijken of zij het eens zijn met de toevoeging van de nieuwe akte aan de NotarisService en tegen welk standaard ledentarief.

6.1 Conclusies

Uit de centrale vraag blijkt dat aan twee aspecten moet worden voldaan. Aan de ene kant moet het levenstestament passen binnen de voorwaarden van de NotarisService en aan de andere kant moet het overeenkomen met de richtlijnen die door de notariële beroepsgroep worden gehanteerd. Een belangrijke voorwaarde van de NotarisService is dat de aktes worden aangeboden tegen een standaard ledentarief.

Aan de hand van het onderzoek dat is uitgevoerd, kan worden geconcludeerd dat het niet gewenst is om het uitgebreide levenstestament of de eenvoudige notariële volmacht aan te bieden via de DELA NotarisService. Er moet een gulden middenweg worden gekozen tussen de twee hiervoor genoemde aktes, zodat wordt voldaan aan de voorwaarden van de NotarisService en de richtlijnen die door de notariële beroepsgroep worden gehanteerd. Daarom kan worden geconcludeerd dat DELA het zogenoemde 'basis levenstestament' kan toevoegen aan de dienstverlening. Dit basis levenstestament is de gulden middenweg tussen het uitgebreide levenstestament en de eenvoudige notariële volmacht, omdat het wel nadere richtlijnen bevat voor de bevoegdheden, maar de specifieke persoonlijke wensen worden achterwege gelaten.

De onderzoekster is van mening dat het basis levenstestament het beste product is om aan te bieden via de NotarisService, omdat hier toch enige bescherming is ingebouwd door nadere richtlijnen te stellen aan de bevoegdheden die worden gegeven. Tevens kan de levenstestateur een toezichthouder benoemen en de plicht tot het afleggen van rekening en verantwoording opleggen aan zijn gevolmachtigde. Omdat dit basis levenstestament de meest noodzakelijke bepalingen bevat, maar geen specifieke wensen, kan het worden aangeboden voor een aantrekkelijk standaard ledentarief.

Bovendien is de verwachting dat het aanbieden van een basis levenstestament meer kans van slagen heeft bij de aangesloten notarissen, dan het aanbieden van het levenstestament in zijn meest uitgebreide vorm. Dit omdat de notarissen zich bewust zijn van de rechtskracht van sommige bepalingen, bijvoorbeeld de euthanasieverklaring. Uit hoofdstuk 4 is gebleken dat notarissen niet op de stoel van de huisarts willen gaan zitten en dat zij daarom vaak geen euthanasieverklaring opnemen in het levenstestament. Ook weten notarissen dat de euthanasieverklaring geen rechtskracht heeft in de praktijk, onder andere omdat euthanasie geen recht is van een patiënt. Aan de andere kant zal de volmacht te summier zijn, omdat hierin geen richtlijnen aan de bevoegdheden worden gesteld en daarmee wordt de kans op misbruik van de bevoegdheden groter. Om die reden is het ook voor de leden van DELA niet aantrekkelijk om een eenvoudige volmacht op te laten stellen.

Het doel van de NotarisService is om de aktes in de meest uitgebreide zin aan te bieden. Zo gelden ten aanzien van het 'gewone' testament geen beperkingen voor wat er wel en niet in opgenomen kan worden, mits dit niet in strijd is met de wet. Voor dit basis levenstestament wordt echter een uitzondering gemaakt. Er wordt namelijk afgeweken van de gebruikelijke werkwijze van de NotarisService, omdat is bepaald dat een basis levenstestament wordt aangeboden waarin niet alles kan worden geregeld wat de leden wensen. Voor het basis levenstestament gelden dus wel beperkingen. Hiervoor is gekozen om ervoor te zorgen dat leden van DELA toch een levenstestament kunnen opstellen tegen een standaard ledentarief, waarin de meest noodzakelijke bepalingen zijn opgenomen.

6.2 Aanbevelingen

Het basis levenstestament, bevat de meest noodzakelijke bepalingen en daarmee is het uitgebreider dan de notariële volmacht. Omdat in dit basis levenstestament geen specifieke persoonlijke- en medische wensen, geen euthanasieverklaring en geen ondernemersvolmacht worden opgenomen, is het compacter dan het uitgebreide levenstestament. De specifieke persoonlijke- en medische wensen en de euthanasieverklaring kunnen niet in dit basis levenstestament worden opgenomen, omdat deze bepalingen geen rechtskracht hebben in de praktijk, zoals ook in hoofdstuk 4 aan de orde is gekomen. Verder maken deze bepalingen het levenstestament te uitgebreid, waardoor het lastig wordt om het voor een aantrekkelijk standaardtarief aan te bieden. De ondernemersvolmacht kan niet in het basis levenstestament worden opgenomen, omdat deze ondernemersvolmacht te specifiek is. Hierin moet namelijk precies worden bepaald wat de gevolmachtigde moet doen om de onderneming draaiende te houden. Ook door de ondernemersvolmacht zou het levenstestament te uitgebreid worden en niet meer voor een aantrekkelijke prijs aangeboden kunnen worden.

Aan de hand van het uitgevoerde onderzoek heeft de onderzoekster een format en twee voorbereidingsdocumenten opgesteld die door de VoorelkaarDesk worden gebruikt tijdens en voorafgaand het intakegesprek met de leden van DELA. Het format en de voorbereidingsdocumenten zijn tevens te vinden in de bijlagen.¹⁰² Het voorbereidingsdocument uit bijlage 13 zal worden ingevuld door de leden voorafgaand aan het

¹⁰² Zie bijlage 12, 13 en 14.

intakegesprek. Zo is de medewerker van de VoorelkaarDesk op de hoogte van de persoonlijke situatie, voordat de bespreking plaatsvindt. In dit voorbereidingsdocument wordt gevraagd naar de persoonlijke gegevens van de leden en er wordt gevraagd naar de persoon van de gevolmachtigde. Op die manier heeft het lid al na kunnen denken over wie hij een volmacht wil geven en hoeft deze beslissing niet overhaast genomen te worden tijdens het intakegesprek. Naast dit voorbereidings-document wordt nog een voorbereidingsdocument mee gestuurd dat algemene informatie bevat over wat er geregeld kan worden in het basis levenstestament.¹⁰³

Het format dat is opgenomen in bijlage 12, wordt door de medewerkers van de VoorelkaarDesk gebruikt om de wensen van de leden in vast te leggen. Per bepaling worden mogelijkheden genoemd waaruit gekozen kan worden. Om een voorbeeld te noemen: het benoemen van een toezichthouder, ja of nee? En dan zo ja, wie wordt er benoemd en moet er rekening en verantwoording aan deze persoon worden afgelegd door de gevolmachtigde? Dus er worden wel mogelijkheden gegeven in het format, waardoor de leden tot op zekere hoogte hun wensen kenbaar kunnen maken. Deze mogelijkheden zijn dus geschetst binnen een bepaald kader en op die manier kan het basis levenstestament voor een standaard tarief worden aangeboden. Er zijn twee bevoegdheden die naar de mening van de onderzoekster nadere richtlijnen verdienen. Dit zijn de schenkbevoegdheid en de bevoegdheid tot verkoop en levering van een eigen woning. Deze bevoegdheden hebben nadere richtlijnen nodig om zo veel mogelijk te voorkomen dat er misbruik wordt gemaakt van de volmachtgever en zijn vermogen. Naast de voorbereidingsdocumenten en het format, kunnen de medewerkers van de VoorelkaarDesk deze scriptie gebruiken om zich verder in te lezen in het onderwerp. Ook kunnen zij in hoofdstuk 4 het advies lezen dat speciaal voor hen geschreven is, over de bepalingen die in het format zijn opgenomen. Naast dit advies heeft de onderzoekster een presentatie gegeven aan de VoorelkaarDesk waarin alle bepalingen besproken zijn met de medewerkers. Op die manier heeft de onderzoekster de medewerkers bij het onderzoek betrokken.

Aan de VoorelkaarDesk wordt aanbevolen om, nadat interne goedkeuring verkregen is, het format voor te leggen aan de aangesloten notarissen met het vastgestelde standaardtarief erbij. De notarissen kunnen dan hun meningen hierover uiten. Aan de hand daarvan kan worden gekeken of het basis levenstestament, zoals het er nu ligt, kan worden toegevoegd, of dat wellicht nog aanpassingen nodig zijn. Wanneer alle notarissen het format hebben goedgekeurd, kan de implementatie van de akte plaatsvinden.

Daarnaast is van belang om de VoorelkaarDesk te wijzen op het volgende. Een testament kan via DELA worden opgemaakt voor het standaard ledentarif van € 335,-, ongeacht of het een testament voor één persoon of twee gelijklopende testamenten voor partners betreft. De onderzoekster is van mening dat het voor het basis levenstestament beter is om twee verschillende prijzen te maken voor één persoon en voor twee personen. Het komt bij testamenten regelmatig voor dat medewerkers van de VoorelkaarDesk klanten aanraden om rechtstreeks, buiten DELA om naar een notaris te gaan, wanneer iemand alleen is en dus één testament wil laten opstellen. De kans is dan namelijk groot dat het lid voor één testament minder kosten verschuldigd is dan € 335,-. Om te voorkomen dat ze dit ook moeten doen voor het basis levenstestament, wordt dus door de onderzoekster aanbevolen om twee prijzen vast te stellen. Zo kan de VoorelkaarDesk voorkomen dat zij leden moet doorverwijzen en kunnen zo veel mogelijk leden via de NotarisService worden geholpen.

¹⁰³ Zie bijlage 14.

Hiervoor werd al een aantal keer gezegd dat het basis levenstestament voor een aantrekkelijke prijs aangeboden kan worden. Voor een uitgebreide berekening van dit tarief wordt verwezen naar hoofdstuk 4, paragraaf 4.2. Het tarief dat door de onderzoekster wordt aangeraden is € 230,- voor één levenstestament en € 325,- voor twee (ongeveer) gelijklopende levenstestamenten voor partners. Voor de berekening van deze prijzen is rekening gehouden met de tarieven die de ondervraagde notarissen hebben genoemd, de prijzen die worden genoemd op de website www.degoedkoopstenotarissen.nl en de manier van tarievenberekening voor de andere aktes die worden aangeboden via de NotarisService.

Verder bleek uit de antwoorden van de ondervraagde notarissen dat een notaris¹⁰⁴ voor partners samen één volmacht opmaakte en deze door beiden liet ondertekenen, waarin de ene partner de andere tot gevolmachtigde benoemde en andersom. De onderzoekster raad af aan DELA om het basis levenstestament op deze manier aan te bieden. Wanneer twee personen één akte hebben, is het niet mogelijk om de akte te herroepen zonder toestemming van de andere partner. Dit betekent dat ingeval één van de twee partners wilsonbekwaam is, de akte dus niet meer herroepen kan worden. Ook het wijzigen van het basis levenstestament, kan niet zonder toestemming van beide partners. Wanneer iedere partner zijn eigen levenstestament heeft, kan hij dit, zolang hij wilsbekwaam is, op elk gewenst moment wijzigen of herroepen zonder toestemming van zijn partner.

Tot slot wordt door de onderzoekster aanbevolen om na zes maanden een evaluatie uit te voeren onder de aangesloten notarissen en onder de leden. Door middel van deze evaluatie kan DELA nagaan of de notarissen en de leden positief zijn over de toevoeging van het basis levenstestament aan de NotarisService. Onder de leden kan worden gekeken of het basis levenstestament volstaat, of toch meer vraag is naar een uitgebreid levenstestament of juist niet. Het is daarnaast van belang om na te gaan in hoeverre het standaardtarief goed is, dus de prijs-kwaliteit verhouding.

¹⁰⁴ Zie bijlage 5, notaris 5.

Literatuurlijst

Preadvies

Engelbertink 2013

C.G.C. Engelbertink, *'Het levenstestament in de maatschappij'*, in: C. Blankman & C.G.C. Engelbertink, *Notariële bescherming ouderen*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2013.

Artikelen uit vakbladen

Van As & Wiechers 2010

E. van As & R. Wiechers, *'Ondernemersvolmacht'*, FTV/44, Den Haag: Sdu Uitgevers 2010.

Bogaards 2015

E. Bogaards, *'Het levenstestament Wie beslist als u dat zelf niet meer kunt...'*, Plus Magazine april 2015, Baarn: SPN Uitgevers 2015.

Brinkman & Van Anken 2015

R.E. Brinkman & J.M. van Anken, *'Levenstestament versus bewind en mentorschap 'waarom moeilijk doen als het samen kan''*, WPNR 2015(7064), Den Haag: Sdu Uitgevers 2015.

Engelbertink 2010

C.G.C. Engelbertink, *'Het levenstestament en estate planning'*, FTV 2010/41, Den Haag: Sdu Uitgevers 2010.

De Hoog 2015

L.M. de Hoog *'Een nieuw KNB-model levenstestament'*, JBN 2015(6) nr. 27, Den Haag: Sdu Uitgevers 2015.

Kapma 2011

B.O. Kapma, *'Het levenstestament'*, VFP 2011/(7/8), Deventer: Wolters Kluwer Uitgevers 2011.

Kapma 2015

B.O. Kapma, *'Het levenstestament'*, VFP 2015/10, Deventer: Wolters Kluwer Uitgevers 2015.

Stollenwerck 2010

A.H.N. Stollenwerck *'Het levenstestament – een regeling voor het geval van wilsonbekwaamheid!'*, FTV 2010/39, Den Haag: Sdu Uitgevers 2010.

Stollenwerck & Van der Heide- van IJlzinga Veenstra 2010

A.H.N. Stollenwerck & R.C.E. van der Heide- van IJlzinga Veenstra, *'Het levenstestament, een inleiding'*, FTV 2010/40, Den Haag: Sdu Uitgevers 2010.

Verstappen 2013

L.C.A. Verstappen, *'Het levenstestament: volmacht of toch opdracht/lastgeving?'*, WPNR 2013(6993), Den Haag: Sdu Uitgevers 2013.

Parlementaire stukken

Regeringsbrief van de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie: Wet wijziging curatele, bewind en mentorschap, *Kamerstukken II* 2014/15, 33 054, nr. 20.

Regelgeving

Landelijk Overleg Vakinhoud Civiel en Kanton, *Aanbevelingen meerderjarigenbewind*, 15 december 2015.

Jurisprudentie

Kamer voor het notariaat Amsterdam, 4 februari 2016, ECLI:NL:TNORAMS:2016:2.
Rechtbank Gelderland, 26 februari 2015, ECLI:NL:RBGEL:2015:1476.
Rechtbank Oost-Brabant, 16 maart 2015, ECLI:NL:RBOBR:2015:1548.
Rechtbank Oost-Brabant, 26 maart 2015, ECLI:NL:RBOBR:2015:1997.
Rechtbank Oost-Brabant, 31 maart 2015, ECLI:NL:RBOBR:2015:1998.
Rechtbank Noord-Nederland, 8 april 2016, ECLI:NL:RBNNE:2016:1712.
Gerechtshof 's-Gravenhage, 22 april 2009, ECLI:NL:GHSGR:2009:BI3619.
Gerechtshof Amsterdam, 2 februari 2016, ECLI:NL:GHAMS:2016:346.

Rapporten

Rapport Blankman & Kaljee 2013

Rapport van K. Blankman & J. Kaljee, *Het levenstestament in de notariële rechtspraktijk*, VU Amsterdam: 2013.

Overige bronnen

EPN 2012

EPN, *Toelichting proeve van een wetsvoorstel inzake het voortduren van een volmacht bij wilsonbekwaamheid van de volmachtgever en de registratie van bij wilsonbekwaamheid voortdurende volmachten alsmede medische en andere verklaringen voor het geval van wilsonbekwaamheid*, september 2012.
(link: <http://www.epn-notaris.nl/levenstestament-2/>)

Ingang volmacht

www.vandenotaris.nl (zoek op: volmacht ingeval van wilsonbekwaamheid). Geraadpleegd op 10 mei 2016.

KNB

KNB, *Publiekscampagne 'Wie van de drie'*, www.knb.nl. (zoek op: publiekscampagne wie van de drie). Geraadpleegd op 19 maart 2016.
(link: <http://www.knb.nl/publiekscampagne-wie-van-de-drie>)

KNB 2013

KNB, *KNB gaat levenstestamenten digitaal registreren*, 23 maart 2013, www.knb.nl (zoek op: digitale registratie levenstestament). Geraadpleegd op 29 februari 2016.
(link: <http://www.knb.nl/cms/showpage.aspx?id=11282>)

KNB 2014

KNB, *Explosieve stijging aantal geregistreerde levenstestamenten*, 4 augustus 2014, www.knb.nl (zoek op: stijging aantal levenstestamenten). Geraadpleegd op 29 februari 2016.
(link: <http://www.knb.nl/nieuwsberichten/explosieve-stijging-aantal-geregistreerde-levenstestamenten>)

KNB, *Levenstestament niet verankerd wet*, 7 februari 2014, www.knb.nl (zoek op: wettelijke verankering levenstestament). Geraadpleegd op 29 februari 2014.
(link: <http://www.knb.nl/nieuwsberichten/levenstestament-niet-verankerd-in-wet>)

KNB 2015

KNB, *'Opnieuw meer levenstestamenten geregistreerd'*, 8 januari 2015, www.knb.nl (zoek op: geregistreerde levenstestamenten). Geraadpleegd op 29 februari 2016.
(link: <http://www.knb.nl/nieuwsberichten/opnieuw-meer-levenstestamenten-geregistreerd>)

KNB, *'Banken accepteren nieuw model levenstestament'*, 23 maart 2015, www.knb.nl (zoek op: nieuw model levenstestament). Geraadpleegd op 29 februari 2016.
(link: <http://www.knb.nl/nieuwsberichten/banken-accepteren-nieuw-model-levenstestament>)

KNB, *'VVD wil toegang rechters tot Centraal Levenstestamentenregister'*, 7 april 2015, www.knb.nl (zoek op: toegang CLTR). Geraadpleegd op 29 februari 2016.
(link: <http://www.knb.nl/nieuwsberichten/vvd-wil-toegang-rechters-tot-centraal-levenstestamentenregister>)

KNB 2016

KNB, *'KNB start campagnemaand levenstestament met nieuw boekje mantelzorger'*, 5 april 2016, www.knb.nl (zoek op: boekje mantelzorger levenstestament). Geraadpleegd op 5 april 2016.
(link: <http://www.knb.nl/nieuwsberichten/knb-start-campagnemaand-levenstestament-met-nieuw-boekje-mantelzorger>)

KNB Factsheet testamenten

www.knb.nl (zoek op: factsheet notariaat, klik onder 'Testamenten' op: Bekijk de factsheet van januari 2016). Geraadpleegd op 21 maart 2016.

Ondernemersvolmacht

www.levenstestamentmaken.nl (klik op: Levenstestament > Inhoud Levenstestament > ondernemersvolmacht). Geraadpleegd op 18 april 2016.

www.degoedkoopstenotaris.nl

www.epn-notaris.nl

www.kluwernavigator.nl

www.knb.nl

www.levenstestamentenmaken.nl

www.notaris.nl

www.vandenotaris.nl

www.wetten-overheid.nl